

Wapenfeiten

Gedurende zijn thans tienjarig bestaan heeft het Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) zich intensief beziggehouden met militaire vraagstukken. De resultaten hiervan zijn o.m. neergelegd in een reeks opeenvolgende z.g. *SIPRI-Yearbooks*. Ook voor de lezers van dit blad bevatten deze jaarboeken een schat aan gegevens, omdat uitgebreid wordt ingegaan op de economische aspecten van de bewapening in de vorm van de omvang en verdeling van de militaire bestedingen, de oorlogsindustrie, de militaire infrastructuur en de militaire research en ontwikkeling in de wereld, alsmede de internationale wapenhandel.

Ten einde deze publikaties in het Nederlandstalig gebied voor een groter publiek toegankelijk te maken heeft het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken (NIVV) thans evenals vorig jaar een vertaling en samenvatting van de jongste uitgave van het *SIPRI-Yearbook* gepubliceerd onder de titel *Wapenfeiten 1976* 1). De handzame samenvatting in pocketformaat geeft de militaire gegevens, waarvan velen reeds in fragmentarische vorm kennis konden nemen, een beklemmende onheilspellende boodschap. Dit blijkt vooral uit hoofdstuk 3 over de mondiale bewapening dat aanvangt met de volgende woorden:

„Als men alleen op de algemene aspecten let, valt er over de mondiale bewapening in 1975 niets bijzonders te melden. De mondiale bestedingen bedroegen omgerekend met behulp van de gangbare prijzen en wisselkoersen, ongeveer 280 miljard dollar, de wapenproductie was omvangrijk en wijd verbreid, de internationale wapenhandel verliep uiterst levendig en de vorderingen op het gebied van de militaire technologie vormden nog steeds een belemmering voor pogingen tot wapenbeheersing. Het feit dat geen van deze gegevens, laat staan alle te zamen, *ongewoon* (cursivering RdB) kan worden genoemd, geeft reden tot ernstige bezorgdheid”!

De \$ 280 mrd. aan militaire bestedingen in 1975 krijgen wellicht nog meer reliëf als men zich realiseert dat dit ongeveer gelijk is aan het bruto nationaal produkt van Frankrijk in dat jaar; in dit opzicht na de Verenigde Staten, Japan en Duitsland het vierde land ter wereld. Of, om dichter bij huis te blijven, ongeveer vier keer zoveel als het bruto nationaal produkt van Nederland.

In de tijd bezien zijn de mondiale militaire bestedingen sinds 1948 jaarlijks met 4,5% toegenomen en dientengevolge in 1975 nagenoeg verdubbeld. Niets wijst erop dat aan deze groei spoedig een eind zal komen. In de afgelopen twintig jaar heeft zich langzaam maar zeker een wijziging in de regionale verdeling van militaire bestedingen voorgedaan. Namen in 1955 de NAVO met 62% en het Warschaupact met 29% gezamenlijk nog 91% van het totaal voor hun rekening, in

1975 is dat teruggelopen tot 78%, waarvan 45% voor rekening van de NAVO en 33% voor het Warschaupact. In dezelfde periode is het aandeel van China toegenomen van 3% tot 6% en dat van de derde wereld van 3% tot 12%. Tot de derde wereld is ook gerekend het Midden-Oosten; zijn aandeel is toegenomen van 0,5% in 1955 tot 6% in 1975. Uit deze ontwikkelingen wordt de conclusie getrokken dat er sprake is geweest van spreiding van de reële militaire sterkte over de verschillende machtscentra. Of dat als een gunstige dan wel ongunstige ontwikkeling voor de wereldvrede moet worden beschouwd, is niet zonder meer aan te geven; wel is zeker dat de ontwapeningsproblematiek hierdoor gecompliceerder is geworden.

Een ander belangrijk aspect van de huidige militaire bestedingen betreft de grote nadruk die wordt gelegd op de militaire research en ontwikkeling. Een van de militaire lessen van de tweede wereldoorlog was dat technisch-superieure wapensystemen een zeer belangrijke determinant vormen voor succes. In dat licht bezien hebben Oost en West zich op dit terrein grote inspanningen getroost.

Een en ander heeft ertoe geleid dat in 1975 ca. 40% van de totale uitgaven 2) in de wereld aan research en ontwikkeling was gericht op militaire oogmerken en dat in hetzelfde jaar bijna de helft van het aantal onderzoekers 2) in de wereld zich hiermee bezighield. Het lijkt mij raadzaam deze cijfers in gedachten te houden bij het nader uitwerken van de inhoud van de speerpunt „kennisindustrie”, zoals dit is aangegeven in de nota *Selectieve groei* 3). Ook al liggen namelijk de huidige percentages voor Nederland onder die van de genoemde wereldgemiddelden, uitbouw van de kennisindustrie zal in belangrijke mate gericht moeten zijn op het buitenland waarbij onder druk van de aldaar sterk levende behoefte aan militaire research en ontwikkeling al gauw het gevaar dreigt in die richting „af te glijden”; een grote bedreiging voor het milieubehoud. Ter voorkoming van misverstand; dit is geen pleidooi tegen de uitbreiding van de kennisindustrie, het is wel een pleidooi een deel van de uitbreiding van de kennisindustrie primair te richten op het voorkomen van oorlog.

1) *Wapenfeiten 1976*. Gegevens over bewapening, ontwapening en militaire uitgaven gebaseerd op het *SIPRI-jaarboek 1976*, Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, NIVV-reeks 6.
2) *Reviewing the international order*, Part IV: Technical Reports, RIO-24-3rd version.
3) Ministerie van Economische Zaken, *Selectieve groei*, Den Haag.

Inhoud

<i>R. de Boer:</i>	
Wapenfeiten	769
Column	
Een prijsloze economie?, door Prof. Dr. N. H. Douben	771
<i>Dr. A. C. van Wickeren:</i>	
Economische structuurnota (4). De nota Selectieve groei beoordeeld op grond van een aantal concrete maatregelen	772
<i>Drs. L. van Zwol:</i>	
Verhoging boetebeding bij vervroegde aflossing	777
<i>Prof. Dr. H. J. van Zutem:</i>	
Het wetsontwerp herziening ondernemingsraden: verwarrend en voorbarig	778
Mededelingen	782
<i>Ing. J. I. Spilker en Dr. C. B. Tilanus:</i>	
Welke transformatie voor regressie kiezen?	783
Energiekroniek	
Gebruik en misbruik van kernenergie, door S. H. Ellens	786
Maatschappijspiegel	
Dubbelrollen en rolgevoeligheid, door Drs. W. Top	788
Geld- en kapitaalmarkt	
Banktrends, gezien door bankiers, door Drs. R. A. R. van den Bosch	791
Boekennieuws	
Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Drs. C. J. Offereins: Naar een arbeidsmarktmodel, door Prof. Dr. W. H. J. Reynaerts ...	793

Daarbij kan het onder bepaalde omstandigheden wel degelijk noodzakelijk zijn nieuwe wapensystemen te ontwikkelen; thans gebeurt dit echter nogal vanzelfsprekend.

Hoe vanzelfsprekend blijkt wel uit de ontwikkeling van de internationale wapenhandel in de laatste jaren. Commerciële instellingen stellen prognoses op over de omvang en structuur van de toekomstige wapenmarkt, die als leidraad dienen voor de productieplanning van de wapenfabrikanten. Deze commercialisering is het gevolg van het dubbelhartig optreden van de overheden van de betrokken landen, die enerzijds de hoge defensielasten rechtvaardigen met zulke hooggestemde motieven als vrijheid en gerechtigheid, maar anderzijds een oogje dichtknijpen als hun wapenfabrikanten de meest moderne wapensystemen aan een ieder die het maar betalen wil, leveren. Een cynischer en boosaardiger voorbeeld waartoe *ongebreideld* winststreven kan leiden, is nauwelijks denkbaar.

Geen opgewekte lectuur, *Wapenfeiten 1976*, maar wel belangwekkend. Nu de eerste schrik van de Club-van-Rome-problematiek voorbij is, doemt weer het aloude probleem op. Dat van de mens die zich zelf naar het leven staat. En voor het eerst in zijn geschiedenis is hij op meer dan verschrikkelijke wijze bewerktuigd om dit voor zich zelf en zijn medemens op afdoende wijze te regelen. De enige weg, dit te voorkomen, gaat via kennisverwerving hierover.

R. de Boer

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 78,- (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/ giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Een prijsloze economie?

Wie voor het eerst kennismaakt met het economisch *denken* dat in de economische wetenschap wordt beoefend, kan zich in verwondering afvragen waarom aan het verschijnsel „prijs” zoveel betekenis wordt gehecht. Vooral wanneer de marktform van de volledig vrije mededinging uit de doeken wordt gedaan — en dat gebeurt in zo'n eerste kennismaking meestal — krijgt de prijs een zeer hoge plaats. Vaak komen in discussies over prijs- en loonmaatregelen de grondtrekken van dit marktmodel als het enig bestaande naar voren; blijkbaar heeft de eenvoud en doorzichtigheid van dit model de geesten in de ban gebracht. Vergeten wordt echter ook erg vaak, dat de belangrijke functies van het prijsmechanisme moeilijk door andere substituten kunnen worden overgenomen zonder dat de maatschappelijke goederen- en dienstvoorziening stroef en inefficiënt gaat verlopen.

Deze constatering betekent niet dat schrijver dezes alle vertrouwen op de prijsvorming stelt. Het prijsmechanisme heeft ook zijn duidelijk aanwijsbare tekorten en gebreken. Maar dat neemt niet weg, dat het uitschakelen van de prijsvorming in onze maatschappij een zeer ingrijpende kwestie is. Dit geldt in mindere mate ook wanneer men met behulp van overheidsmaatregelen bepaalde functies aan de prijsvorming wenst te ontnemen. Het meest verbreid is het ingrijpen in de prijsvorming in de agrarische sector. Daardoor kunnen vooral in deze dagen stemmen worden gehoord, die ervoor pleiten om vooral op het gebied van de groenteprijzen de overheid te laten ingrijpen. Immers, zo redeneert men, deze agrarische producten vormen voor iedereen een basisvoorziening en daardoor tasten prijs-

stijgingen in deze sector de koopkracht van de consumenten sterk aan.

Zonder nu verder op deze pleidooien voor een „groenteprijscompensatie” in te gaan, zou ik wel willen stipuleren dat de drie belangrijkste functies van het prijsmechanisme — naar het mij voorkomt — de laatste jaren steeds meer uit het oog worden verloren. Prijzen zorgen namelijk naast een distributie van goederen en diensten (dus een soort rantsoenering) tegelijkertijd ook voor de verdeling van inkomens en voor de allocatie van produktiefactoren. Verstarung of afschaffing van het prijsmechanisme roepen dan ook problemen op deze drie terreinen op, die niet in een handomdraai te regelen zijn. In de dagelijkse gesprekken over prijs- en loonmaatregelen wordt op deze verstrengeling van functies veelal niet gewezen, en evenmin komt in discussies omtrent een andere economisch-maatschappelijke orde duidelijk naar voren welk alternatief in de plaats komt van een prijsloze economie.

In de loop van de laatste kwart eeuw is de functionering van het prijsmechanisme, zoals dat vooral in de handboeken van de economie wordt voorgesteld, in steeds grotere mate belemmerd. Vooral de ingrepen die *bepaalde* functies van de prijsvorming — zoals de inkomensverdeling — vrijwel teniet willen doen, lokken vaak repercussies uit voor de andere functies die niet worden beoogd. Maar wanneer de partiële ingreep in het sociaal-politieke leven een hoge prioriteit weet te verwerven, dan bekommert men zich meestal niet zoveel om de andere functies.

Na verloop van tijd wordt echter altijd de rekening gepresenteerd. Hiermee wil niet gezegd zijn, dat een onbelemmerde werking van het prijsmechanisme zonder sociale problemen verloopt. Wel

dienen vooral de radicale maatschappijhervormers te worden herinnerd aan het feit, dat prijzen verschillende functies hebben die ze *tegelijkertijd* uitoefenen. Daaraan kan soms gemakkelijk in het heilige vuur van de discussie over een niet meer kapitalistische maatschappij worden voorbijgegaan. Al vaker is erop gewezen, dat een afschaffing van het prijsstelsel noodzaakt tot substituten die ook de rantsoenering van goederen en diensten, de inkomensverdeling en de allocatie van produktiefactoren regelen.

De pleitbezorgers voor een prijsloze economie zullen er niet onderuit kunnen hun gedachten over de substituten voor de prijsvorming tamelijk concreet uit te werken, waarbij dan tevens wordt aangegeven via welke procedures *consistente* betrekkingen tussen inkomensverdeling, allocatie en distributie van goederen en diensten tot stand komen. Het is frappant dat in een zich ontwikkelende economie het fenomeen geld, en dus de prijsvorming, telkens weer de hoeksteen vormt van het maatschappelijk-economisch gebeuren. Op grond van dit historische feit is het erg moeilijk de pleidooien voor een prijsloze maatschappij geheel serieus te nemen. Natuurlijk kan de „toebedelingseconomie” een zeer belangrijk onderdeel van een gemengd economisch stelsel worden, dat toont Nederland zelf aan. Maar aan de prijsvorming wordt toch nog steeds veel waarde gehecht, ook binnen de toebedelingssector. Bovendien heeft de ontwikkeling van de overdrachten-economie in ons land een aantal problemen opgeroepen die tot nadenken stemmen.

De nota Selectieve groei beoordeeld op grond van een aantal concrete maatregelen

DR. A. C. VAN WICKEREN

Naar aanleiding van de nota Selectieve groei verschenen in ESB reeds drie artikelen:

1. Prof. Drs. C. J. van Eyk, *De Nota over de selectieve groei (14 juli jl.)*;
2. Prof. Dr. L. B. M. Mennes, *Selectieve groei en ontwikkelingssamenwerking (4 augustus jl.)*;
3. Prof. Dr. C. de Galan, *Sociale aspecten in de nota Selectieve groei (11 augustus jl.)*.

Deze week schrijft Dr. A. C. van Wickeren, hoofd van het Bureau Economisch Onderzoek van de Gemeente Rotterdam, over de maatregelen die in de nota worden voorgesteld. Daartoe splitst hij zijn artikel in drieën: 1. algemene opmerkingen; 2. maatregelen m.b.t. de werkgelegenheid; 3. maatregelen m.b.t. de investeringen. Zijn conclusie is dat de nota eerder probleemstellend dan -oplossend is.

Inleiding

De nota *Selectieve groei* bestaat uit drie onderdelen: het sociaal-economisch beleid, het facettenbeleid en het economisch-structuurbeleid. In het kader van elk van de genoemde beleidsoptieken wordt in de nota een aantal concrete maatregelen aangekondigd, die op hun beurt te splitsen zijn naar de verschillende soorten van deelbeleid, waaruit de genoemde beleidsoptieken zijn opgebouwd. Als voorbeeld noem ik het facettenbeleid dat bestaat uit het milieu-beleid, het grondstoffen- en energiebeleid, de ruimtelijke ordening, en het beleid gericht op een meer gewenste internationale arbeidsverdeling.

Overwogen is een aantal afzonderlijke maatregelen aan de orde te stellen in het kader van de beleidsoptiek waarin ze zijn genoemd. Een dergelijke opzet is echter verworpen, omdat deze geen recht doet aan de samenhang tussen de diverse typen beleid, ook al vindt de voorbereiding daarvan plaats op verschillende departementen en de uitvoering op verschillende bestuursniveaus. Bij wijze van voorbeeld kan worden gewezen op het regionaal beleid en het beleid inzake de ruimtelijke ordening: het eerste ressorteert onder de minister van Economische Zaken en het tweede onder de minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening; het eerste beleid is in hoofdzaak gecentraliseerd, terwijl de uitvoering van Wet en Besluit op de Ruimtelijke Ordening in hoofdzaak bij de provincies en gemeenten berust. Toch dienen beide soorten beleid in hoge mate op elkaar te zijn afgestemd.

Zoals gesuggereerd, is dus gekozen voor een meer geïntegreerde benadering. Deze bestaat hierin dat een aantal maatregelen, aangekondigd in het kader van het sociaal-economisch beleid, het facettenbeleid en het economisch-structuurbeleid, te zamen worden gezien in relatie tot de beleidsdoelstelling op de verwezenlijking waarvan ze zijn gericht. Uiteraard kunnen in een artikel van beperkte lengte niet alle doelstellingen en bij gevolg niet alle aangekondigde maatregelen aan een beschouwing worden onderworpen. Het is daarom beperkt tot de twee volgende nauw samenhangende doelstellingen:

- realisatie en handhaving van volledige en volwaardige werkgelegenheid;

- realisatie en handhaving van een voldoende hoog niveau en aanvaardbare spreiding — zowel geografisch als over bedrijfstakken als naar soort — van investeringen.

Alvorens nader op beide genoemde doelstellingen in te gaan, maak ik een tweetal opmerkingen van algemene aard de gehele nota betreffende.

Algemene opmerkingen

- Het is verheugend zoveel soorten van beleid in één nota aan te treffen. De ondertekenaars ervan, de ministers van Economische Zaken, Financiën en Sociale Zaken en de staatssecretaris van Economische Zaken, hebben er blijk van gegeven zich terdege bewust te zijn van de vele relaties tussen de diverse vormen van beleid. Anderzijds wordt men zich door de nota pijnlijk bewust hoezeer het nog ontbreekt aan een samenhangend beleid en hoe discutabel de haalbaarheid van de diverse beleidsdoelstellingen alleen om deze reden al is.

Gewezen is reeds op het verschil in basis tussen het regionaal-economische beleid en het beleid inzake de ruimtelijke ordening, welk verschil in de loop der jaren is ontstaan. De nota kondigt overigens als intermediair tussen de — het beleid van de nationale overheid bevattende — structuurschema's en de ruimtelijke plannen van de lagere overheden de Werkgroep Verticale Coördinatie Ruimtelijk Beleid aan (blz. 152).

Daarnaast is de gewenste integratie tussen diverse soorten van beleid om andere redenen, zoals een gebrek aan inzicht, tot dusverre achterwege gebleven. Als voorbeeld kunnen worden genoemd het regionaal-economische beleid en het sectorbeleid, over de samenhang waarvan de nota opmerkt:

„Het sectorbeleid en het regionaal-economisch beleid kunnen beter in onderlinge samenhang worden gevoerd, indien én informatie per bedrijfstak én voldoende gegevens inzake de regionale economische ontwikkeling beschikbaar zijn” (blz. 238 en 239).

Uit hetgeen volgt en uit andere passages wordt duidelijk (voor wie het nog niet wist), dat over de bedoelde informatie in onvoldoende mate wordt beschikt.

• Uit de nota wordt voorts duidelijk hoezeer de doelstelling aangaande de werkgelegenheid noodgedwongen de doelstellingen aangaande het milieu, de ruimtelijke ordening, grondstoffen- en energiegebruik en de internationale arbeidsverdeling heeft overvleugeld: zozeer zelfs dat deze tot (geenszins onverbidelijke, v.W.), randvoorwaarden en (niet altijd vervulbare, v.W.) desiderata zijn geworden. Voorbeelden zijn het beleid inzake de ruimtelijke ordening ten aanzien waarvan de volgende passage mijns inziens veelzeggend is: „anderzijds bepaalt de ruimtelijke ordening mede de mogelijkheden voor de economische ontplooiing. Daarbij dient de ruimtelijke planning de ruimte zo te structureren dat ook voor de lange termijn voldaan kan worden aan gerechtvaardigde verlangens op sociaal-economisch vlak”, en het beleid inzake de internationale arbeidsverdeling, waarvan de weergave een passieve om niet te zeggen defensieve indruk maakt.

Velen zullen van „selectieve groei” een andere voorstelling hebben dan de nota vermag te presenteren. Aan het speerpuntenbeleid dat rechtstreeks met het begrip „selectieve groei” in verband kan worden gebracht, zijn exact twee van de driehonderd bladzijden gewijd. Uit deze twee — helder geschreven — bladzijden wordt duidelijk dat de rijksoverheid niet meer dan het begrip „speerpunt” en de speerpuntsubsidie aandraagt, maar dat het initiatief tot en de ontwikkeling van speerpunten (samenhangende stelsels van economische deelactiviteiten — organisatie, technologische toepassing dan wel ontwikkeling, marketing, management, investeringen e.d. — gericht op het in substantiële omvang op de markt brengen van een nieuw produkt; blz. 248) geheel aan de ondernemingszin van het in Nederland gevestigde bedrijfsleven wordt overgelaten. Gezien de fundamentele keuze van de regering voor een „op de markt georiënteerde economie” is trouwens een andere constructie nauwelijks denkbaar.

Werkgelegenheidsdoelstelling

De regering streeft in principe naar *volledige* en *volwaardige* werkgelegenheid. Het begrip „volwaardigheid” een nieuw begrip in deze, heeft blijkens de nota vier aspecten: beloning en werktijden, kwaliteit van de arbeidsomstandigheden, kwaliteit van de arbeid en democratisering. Bij het lezen van de toelichting vallen twee zaken op. Op de aanwezigheid van arbeidskrachten uit de landen rond de Middellandse Zee wordt in dit verband niet gewezen, laat staan dat er een buitenlandse-arbeidskrachtenbeleid is geformuleerd op basis van de doelstelling volledige en volwaardige arbeid. Trouwens naar een beleidsstandpunt inzake de bedoelde buitenlandse arbeidskrachten zoekt men ook tevergeefs in de paragraaf aangaande de internationale arbeidsverdeling. Ik vermag niet in te zien waarop deze „missing links” berusten. Eveneens zoekt men in het kader van de toelichting op de werkgelegenheidsdoelstelling tevergeefs naar uitspraken omtrent meer of minder gewenste bedrijfstakken (in ander verband, bijvoorbeeld in dat van het facettenbeleid, vindt men dergelijke uitspraken wel degelijk). Zou de achtergrond hiervan (kunnen) zijn een gebrek aan inzicht in de relaties tussen de diverse bedrijfstakken en wellicht in de (te verwachten) beroepsstructuur per bedrijfstak?

De nota (blz. 103) vermeldt een overzicht van arbeidsmaatregelen (zie tabel 1). De mobiliteitsmaatregelen zijn

Tabel 1. Arbeidsmaatregelen (in mln. gld.)

	1977	1978	1979	1980
Mobiliteitsmaatregelen.....	75	78	80	85
Verbetering van arbeidsplaatsen.....	55	57	60	60
Sociale maatregelen bij herstructurering.....	70	75	80	85
	200	210	220	230

Tabel 2. Netto uitstroom uit het volledige dagonderwijs 1975-1990; aandelen naar niveau

	Mannen		Vrouwen	
	1975	1990	1975	1990
	in % van het totaal			
Lager.....	15	11	16	12
Uitgebreid lager.....	48	40	44	36
Middelbaar lager.....	21	22	31	32
Semi-hoger.....	9	17	8	15
Hoger.....	7	11	1	6
Totaal.....	100	100	100	100

Tabel 3. Niveau van het hoogst behaalde onderwijsdiploma van in loondienst werkende personen in 1973

	Basis-niveau	Uitgebr. lager niveau	Middelbaar niveau	Semi-hoger- en hoger niveau	Totaal
	in % van het totaal				
Landbouw en nijverheid	44	43	9,5	3,5	100
Diensten.....	28	39	18	15	100
Totaal.....	35	41	14	10	100

Bron: CBS

in hoofdzaak maatregelen gericht op om-, her- en bijscholing en een loonsuppletiereregeling. Of de aangekondigde (intensivering van) maatregelen voldoende effectief zullen zijn, is uiteraard op voorhand niet te beoordelen. Wel kan worden opgemerkt dat bij de presentatie in de nota van de iets verder in dit artikel te bespreken macro-economische beleidsmaatregelen wordt beklemtoond, dat de daarmee beoogde effecten zullen kunnen worden bereikt, indien de arbeidsmobiliteit bevorderende maatregelen geen knelpunt opleveren (blz. 86).

Voorts wijst de nota, wat de kwalitatieve afstemming van de beroepsbevolking op de werkgelegenheid betreft, nadrukkelijk op het onderwijsbeleid. De overzichten in de tabellen 2 en 3, welke ontleend zijn aan de nota, illustreren het probleem, al hebben beide tabellen betrekking op ook kwantitatief verschillende aandelen van de beroepsbevolking.

Opgemerkt wordt: „De inhoud van het onderwijs dient voortdurend mede te worden afgestemd op en aangepast aan de ontwikkelingen binnen de maatschappelijke functies”

Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen, dan kunt u ESB onmogelijk missen.

(blz. 198). Daarvan is echter eerder (blz. 189) opgemerkt: „Overheid en bedrijfsleven zullen zich moeten instellen op de gerechtvaardigde verlangens (welke zijn dat? v. W.) van werkenden en werkzoekenden om overeenkomstig capaciteiten met een eigen verantwoordelijkheid deel te nemen aan het arbeidsproces”. Als het dan toch op „overscholing” uitloopt, heeft de nota als oplossing, „dat een deel van de verworven kennis voor het uit te oefenen beroep minder relevant is en derhalve in de eerste plaats alleen t.o.v. persoonlijke ontplooiing (buiten de werkkring, v. W.) dient.

Een dergelijke stelling is gauw geponereerd; ze is trouwens niet nieuw. De problematiek die hierachter schuilt, is echter uitermate complex. Niet alleen is daarop van toepassing, een welvaartstheoretische vraagstelling met een macro- en microdimensie, maar het wil mij voorkomen dat hier een verschijnsel aan de orde is, dat onmiskenbaar invloed zal uitoefenen op de stabiliteit van de maatschappij in haar geheel. Ik ga op het laatste echter niet verder in. Hier ligt een terrein braak voor andere disciplines dan de economie, zoals de sociologie, de sociale psychologie en de politicologie.

Het is echter — om in de sfeer van de nota te blijven — wel duidelijk, dat er nieuwe groepen „kansarmen” in de maak zijn en de versterking van hun arbeidsmarktpositie wordt nu juist blijkens de nota nagestreefd: er bestaat al een z.g. 30%-loonkostenregeling, gericht op de heropneming in het arbeidsproces van ouderen, langdurig werklozen en gehandicapten, en z.g. „aanpassingsteams” naar Zweeds en Deens model worden in de nota aangekondigd.

In het voorgaande is aandacht besteed aan het vraagstuk van de kwalitatieve wederzijdse afstemming van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Thans dient het kwantitatieve evenwicht op de arbeidsmarkt aan de orde te worden gesteld. Mede tot het bereiken van het kwantitatieve arbeidsmarkt-evenwicht strekt het sociaal-economisch beleid.

De nota vermeldt (op blz. 86) tabel 4, die is gebaseerd op de middellange-termijnramingen van het Centraal Planbureau — al zijn de denominaties wat globaler — gepubliceerd in de *Macro-economische verkenning van de Nederlandse Economie in 1980*. De tabel is in zoverre realistisch, dat de regering haar financieringstekort met niet méér dan 1 procent-punt ten opzichte van het tekort van 4% van het nationaal inkomen in 1980, dat naar verwachting het resultaat is van de 1%-operatie, wil vergroten. Hieraan zij toegevoegd, dat een financieringstekort van 5% (van het NI) in 1980, pas geleidelijk zou worden bereikt aangezien het thans in verband met de conjuncturele situatie veel groter is. De regering acht in de sfeer van de financiering de risicozone bereikt en stelt dientengevolge:

„Als de wissels die op de financiering worden getrokken te hoog worden zullen de doelstellingen (ten dele) langs andere dan budgettaire weg moeten worden verwezenlijkt of moeten worden heroverwogen” (blz. 92).

De veronderstelling, dat het financieringstekort niet onaanvaardbaar groot zal worden, is de tweede belangrijke veronderstelling in het kader waarvan de voorgaande tabel geldigheid bezit. De eerste gold de arbeidsmobiliteit bevorderende maatregelen, terwijl een derde belangrijke veronderstelling betrekking heeft op de conjuncturele ontwikkeling. Hiervan is geabstraheerd.

Het blijkt dat in termen van productiecapaciteit c.q. arbeidsplaatsen het instrument van verhoging van de bedrijfsinvesteringen verreweg het meest effectief is. De tabel geeft echter aan, dat uitsluitend toepassing van dit instrument zou leiden tot een achterblijven van de effectieve productie en de werkgelegenheid bij respectievelijk de productiecapaciteit en het aantal arbeidsplaatsen vanwege het ontbreken van voldoende effectieve vraag. Dit geldt te meer aangezien de 1%-operatie naar verwachting zal leiden tot een zeker evenwicht tussen productiecapaciteit en productie, alsmede tussen aantal arbeidsplaatsen en werkgelegenheid. Gegeven het voorgaande is er aanleiding een pakket van maatregelen

Tabel 4. Mogelijke beleidsinstrumenten ter realisering van enige beleidsdoelstellingen in de jaren 1977 t/m 1980

	Jaarlijkse verhoging van de bedrijfsinvesteringen met 0,65% van het nationale inkomen a)	Jaarlijkse verhoging van de loonkostensubsidies aan het bedrijfsleven met 0,9% van de loonsom	Jaarlijkse verhoging van de directe belastingen met 0,4% van het nationale inkomen	Jaarlijkse verhoging van de indirecte belastingen met 0,42% van het nationale inkomen b)	Jaarlijkse verhoging van de overheidsuitgaven c) met 0,59% van het nationale inkomen
(mutaties in afwijking van de centrale projectie)					
Bedrijfsinvesteringen (%)	5,3	0,1	0,9	0,4	0,8
Productiecapaciteit (%)	1,0	0,1	0,1	0,1	0,1
Productie (%)	0,8	0,6	0,4	0,5	0,5
Reëel inkomen (%)	0,7	0,2	0,3	0,3	0,5
Loonsom per werknemer (%)	-0,0	-1,6	-0,2	-0,7	0,3
Consumptieprijs (%)	-0,2	-0,9	-0,1	0,8	0,2
Reëel beschikbaar inkomen (modale werknemer) (%)	0,2 à 0,1	0,4	0,3 à 0,4	0,3 à 0,4	0,1
Reële arbeidskosten (%)	0,2	0,4	0,0	0,2	0,2
(niveau-veranderingen in 1980)					
Saldo lopende rekening (mrd.gld.)	-3,9	0,3	-1,8	0,8	-3,9
Aantal arbeidsplaatsen bedrijven (x 1.000 personen)	110	40	15	30	0
Aantal arbeidsplaatsen overheid (x 1.000 personen)	-	-	-	-	30
Werkgelegenheid bedrijven (x 1.000 personen)	95	70	30	55	30
Werkloosheid (x 1.000 personen)	-65	45	20	-35	-40
Financieringssaldo overheid (% NI)	1	1	-1	-1	-1

a) Op basis van historische samenhang is verondersteld, dat de hiermee corresponderende verruiming van de fiscale investeringsfaciliteiten 80% bedraagt van de na te streven autonome verhoging van de bedrijfsinvesteringen.

b) Bij deze variant is uitgegaan van de in het verleden gevonden samenhang tussen lonen en prijzen. Er wordt derhalve geen recht gedaan aan het eventueel buiten berekening laten van indirecte belasting-effecten e.d. bij de prijscompensatie.

c) Conform de groeitrends in het verleden is ten aanzien van de samenstelling van deze uitgavenverhoging naar componenten het volgende aangenomen: 40% materiële overheidsbestedingen, 25% overheidspersoneel, 25% overdrachten aan gezinnen en 10% kredieten aan het bedrijfsleven (ynl. woningwetvoorschotten).

te kiezen, dat de genoemde onevenwichtigheden niet te voorschijn roept. Als aanvullende en tevens compenserende maatregel wordt in de nota gekozen voor het instrument van de loonkostensubsidies.

Na de vooronderstellingen waarbinnen tabel 4 geldt te hebben onderstreept, is thans een kritische beschouwing over de samenstelling van het gekozen instrumentarium op zijn plaats. Bij ongewijzigd beleid zou de structurele werkloosheid in 1980 oplopen tot 260.000 personen (was in 1975 206.000 - 75.000 = ca. 130.000; zie de nota op blz. 81).

De prognose op basis van de 1%-lastennorm, inclusief het continueren van de aanvankelijk als tijdelijk bedoelde lastenverlichtingen, vermeldt 50.000 werklozen minder én bijna 100.000 manjaren aan werkgelegenheid meer. De regering mikt echter op een vermindering van de (structurele) werkloosheid met 110.000 personen — de (structurele) werkloosheid zou daardoor op een niveau van 150.000 personen komen —, hetgeen een toename van de werkgelegenheid (blz. 89) en het aantal arbeidsplaatsen (blz. 85 + 89) met bijna 200.000 manjaren resp. stuks zou inhouden.

De eerste kanttkening die te maken is, is dat een reductie van de werkloosheid, het scheppen van werkgelegenheid en het scheppen van arbeidsplaatsen in de verhouding 0,6 : 1 : 1 blijkens tabel 4 door aanwending van de eerste twee daarin genoemde instrumenten niet mogelijk lijkt. Enig

eenvoudig rekenwerk leert, dat aanwending van de stimuleringsmiddelen in de verhouding 65/35 voor verhoging van de investeringen en loonkostensubsidies (de loonsom is daarbij op 80% van het nationaal inkomen gesteld) weliswaar het aantal nieuwe arbeidsplaatsen aan het aantal nieuw gecreëerde manjaren werkgelegenheid gelijk zou maken, maar dat de vermindering van de werkloosheid bij een dergelijke verdeling van financieringsmiddelen over de twee instrumenten niet in een relatie 0,6 : 1 tot de gecreëerde arbeidsplaatsen/geschapen werkgelegenheid zou komen te staan. Een verhouding 0,6 : 1 tussen de vermindering van de werkloosheid en het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen zou worden bereikt door uitsluitend het instrument van de investeringsverhoging aan te wenden, terwijl een overeenkomstige verhouding tussen vermindering van de werkloosheid en creatie van werkgelegenheid door aanwending van de twee regarderende instrumenten niet bereikbaar is blijkens tabel 4. Gekozen is in de nota voor de volgende verdeling van de beschikbare middelen over de beide instrumenten:

- directe stimulering van de investeringen 70%;
- loonsubsidie 30%.

Ook over de hoogte van de ter beschikking te stellen bedragen zijn enkele opmerkingen te maken. Tabel 4 is gebaseerd op jaarlijkse herhaling van de genoemde maatregelen. De nota noemt slechts bedragen voor 1977 en 1978, zodat het oordeel alleen hierop kan worden gebaseerd. In de sfeer van de investeringen zou in 1977 f. 1,3 mrd. en in 1978 f. 1,75 mrd. beschikbaar zijn en in de sfeer van loonsubsidies een deel van f. 0,6 mrd. in 1977 en f. 1 mrd. in 1978 (blz. 89). Op grond van de eerder genoemde verhouding 70/30 kan het bedrag in de sfeer van loonsubsidies met betrekking tot 1977 worden gesteld op f. 0,3 mrd. Een en ander resulteert in het overzicht van tabel 5.

Tabel 5. Overzicht van specifieke voorgestelde maatregelen in het kader van het sociaal-economisch beleid

Beschikbaar in: (in mrd. gulden) voor:	1977	1978	totaal	%
Directe stimulering van de investeringen	1,3	1,75	3,0	70
Loonsubsidies	0,3	1	1,3	30
Totaal	1,6	2,75	4,3	100

Het netto nationaal produkt tegen factorkosten voor 1976 wordt in het *Centraal Economisch Plan 1976* geraamd op f. 187,8 mrd. in lopende prijzen. Rekening houdend met 7% prijsstijging en 3% reële groei en een eventueel ruilvoet-effect verwaarlozend, kan het nationaal inkomen ruwweg in 1977 op f. 207 mrd. en in 1978 op f. 228 mrd. worden geraamd. Aangenomen dat in de bovenstaande tabel ook gulden van diverse jaren bij elkaar zijn geteld, tel ik ter wille van de vergelijkbaarheid de geraamde nationale inkomens van 1977 en 1978 bij elkaar. Dit geeft f. 435 mrd. of ruwweg het honderdvoud van het totaal van tabel 5, zijnde f. 4,3 mrd. De voornemens van de regering tot uitdrukking gebracht in de genoemde tabel, komen dus neer op besteding van 1% van het nationaal inkomen, hetgeen zou corresponderen — bij gebruikmaking van de genoemde instrumenten in de genoemde verhouding — met een vermindering van de werkloosheid met ongeveer 90.000 personen.

De interpretatie van dit aantal is enigszins problematisch, mede omdat de term „centrale projectie” in tabel 4 (is tabel 2.8 van de nota) niet wordt verklaard. Indien hiermee wordt bedoeld de „projecties bij geëxtrapolerd beleid”, een term uit de *MEV-80*, een mogelijkheid die overigens op geen enkele wijze wordt ondersteund door de tekst van de nota, moeten de steunmaatregelen — zelfs binnen het kader waarin de ramingen geldigheid bezitten — als ontoereikend worden

gekwalificeerd. Immers, in dat geval zou de werkloosheid met 260.000 (projectie bij geëxtrapolerd beleid) minus 150.000 (doelstelling) is gelijk 110.000 personen dienen te verminderen. Zou daarentegen de term „centrale projectie” dienen te worden opgevat als „projectie bij de 1%-norm”, dan moet de conclusie zijn, dat het maatregelenpakket wel zeer aan de forse kant is. Immers, in dat geval zou de vermindering van de werkloosheid nog slechts (!) 210.000 – 150.000 = 60.000 personen „behoeven” te bedragen. Mocht deze laatste interpretatie de juiste zijn, dan is het uiteraard verleidelijk om te speculeren over de motieven achter deze overdosering. Gegeven de onzekerheid van de interpretatie van tabel 4 en gezien het bestek van dit artikel zwich ik niet voor deze verleiding.

Als algemene conclusie van de bovenstaande beschouwing over de werkgelegenheidsdoelstelling en de op de verwezenlijking daarvan gerichte maatregelen kan worden opgemerkt, dat de nota *Selectieve groei* niet duidelijk maakt, dat met het aangekondigde instrumentarium het gestelde doel kan worden bereikt. Dit geldt voor het kwantitatieve werkgelegenheidsbeleid en in versterkte mate voor het beleid gericht op een betere wederzijdse afstemming van arbeidsaanbod en arbeidsvraag. Dit geldt te meer aangezien bij de investeringsmaatregelen ook nog wel enige kanttekeningen zijn te plaatsen. Hierop wordt onderstaand ingegaan.

De investeringsdoelstelling

De regering streeft naar een voldoende hoog niveau en een aanvaardbare spreiding — geografisch, naar bedrijfstakken en soort — van investeringen. Het nieuwe instrument dat daartoe in het leven wordt geroepen is de door het Ministerie van Economische Zaken te beheren zogenaamde speciale investeringsrekening. De nota vermeldt daarvan op blz. 96:

„Wezenlijk is dat met dit instrument meer gerichte stimulansen kunnen worden gegeven dan bij de bestaande fiscale faciliteiten. Dit gerichte karakter betreft: de regionale differentiatie, de afstemming op het sectorbeleid en de concentratie op de creatie van arbeidsplaatsen en op belangrijke projecten, die als gangmakers werken”.

Het is onmogelijk te beoordelen of de in 1977 en 1978 op de „speciale investeringsrekening” te storten f. 3 mrd. toereikend zijn om de naar schatting bijna 60 duizend arbeidsplaatsen 1) in de gewenste richting en de genoemde regio's — gegeven het facettenbeleid, het regionaal-economisch-beleid, het sector beleid en het speerpuntenbeleid — te helpen realiseren.

Onder het opschrift „Mogelijkheden tot sturing van de investeringen” (par. 2.6.3.) brengt de nota een tekst, die het best kan worden gekwalificeerd als een discussienota. Het enige concrete dat erin staat is, dat de regering voornemens is het bedrijfsleven in het kader van de SER advies te vragen. Hetzelfde is vermeld in het hoofdstuk aangaande het facettenbeleid (hoofdstuk 3) onder het opschrift „Periodieke rapportage inzake het selectieve groei-beleid” (par. 3.1.4.).

Toegegeven wordt, dat de regering, gegeven de omstandigheden en gegeven haar keuze voor een marktgeoriënteerde economie, niet veel anders had kunnen doen, maar één en ander doet wel vermoeden dat de overeenstemming tussen overheid en bedrijfsleven aangaande de diverse aspecten van het investeringsbeleid, waaronder het facettenbeleid en het sector (structuur) beleid, gering is.

Op dit moment zijn de eerste reacties uit werkgeverskring op de nota *Selectieve groei* uit. In verband met het bovenstaande is het interessant markante stellingnamen daaruit te vermelden.

1) Dit aantal is als volgt uit tabel 4 afgeleid: $\frac{70}{65} \cdot \frac{110}{2} \cdot 1000 = 59.200$

Het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) schrijft onder het opschrift „Bezuinigingen: te weinig, Bemoeizucht: te groot” 2) onder meer het volgende:

„Wij zijn het echter grondig oneens wanneer daaraan (bedoeld is investeringsstimulering v.W.) verbonden wordt de noodzaak van beïnvloeding van de richting van de investeringen met als argument dat degenen die een z.g. offer brengen — bedoeld worden de werknemers en de overheid — dan ook moeten kunnen meebeslissen over de aanwending van hun offergeld”, en verder „Wij staan positief tegenover een systeem van subsidies in plaats van fiscale aftrek, omdat daarmee ook bedrijven, die geen of weinig vennootschapsbelasting betalen (en dus geen of weinig winst maken) een subsidie kunnen krijgen, als ze willen investeren. Tegen de introductie van een investeringsrekening, gekoppeld aan een heel scala van criteria hebben wij echter ernstige bezwaren. Het gevaar dreigt dat het goedwerkende en objectieve systeem van investeringsaftrek (dat trouwens tot 1 april 1977 in versterkte mate zal worden gecontinueerd, v. W.) door een vaag subjectief en bureaucratisch systeem wordt vervangen. Daarover hebben wij zeer grote zorg. De criteria vormen namelijk duidelijk de zwakke plek in het bouwspel van het kabinet. Het blijkt dat wanneer het aankomt op het formuleren daarvan de nota het laat afweten”, en verder: „Wij zijn van mening dat het nieuwe systeem het bestaande niet eerder mag vervangen dan wanneer werkelijk sprake is van glasheldere objectieve en overzichtelijke criteria, criteria waar het bedrijfsleven mee kan werken en die niet voor nadere interpretatie open zijn op landelijk, provinciaal of gemeentelijk niveau” en ten slotte: „Het nieuwe systeem van subsidies mag geen nieuw systeem van onzekerheid worden. Daarom is invoering pas mogelijk als geen twijfel bij het bedrijfsleven over het effectieve en objectieve functioneren meer bestaat. En dat is zeker niet het geval op 1 april 1977. Zo het ooit geval zal zijn”.

Het Nederlands Christelijk Werkgeversverbond (NCW) schrijft onder het opschrift „Investerings kunnen anders of beter worden „gestuurd”: verschillen tussen kabinet en werkgevers” o.a. 3):

„Het gevaar dreigt van een dirigistische „loketten-economie”, wat niet het geval is bij de investeringsaftrek. Een grote tekortkoming is het dan ook, dat in de structuurnota-Lubbers een gedegen analyse

ontbreekt over de eventuele voordelen van zo'n investeringsrekening boven bestaande investeringsfaciliteiten. Het valt dan ook niet in te zien waarover een beproefd instrument als de investeringsaftrek zou moeten plaatsmaken voor een experiment als een investeringsrekening...” en verder: „Kortom, een gedifferentieerd systeem van investeringsaftrek biedt eveneens mogelijkheden tot sturing. Het afschrijven van een dergelijk meer verrijnd (bedoeld is wellicht minder verrijnd, v. W.), maar wel beproefd instrument is op z'n minst voorbarig” en ten slotte: „Een beleid dat gericht is op stimulering van investeringen zal gedoemd zijn te mislukken als in deze warwinkel van criteria, voorwaarden, vergunningen en dergelijke geen duidelijkheid komt”.

De Vereniging voor de metaal- en de elektrotechnische industrie (FME), onze laatste bron, schrijft onder de kop „liever globale maatregelen dan selectief beleid” onder meer 4):

„Wij zijn vooralsnog voorstander van algemeen geldende stimulerende maatregelen ten behoeve van de investeringen, zoals die nu o.a. in de investeringsaftrek worden toegepast. De methode van uitkeringen uit een fonds houdt het niet geringer gevaar in van willekeur, verambtelijking, gebrek aan flexibiliteit en slagvaardigheid”.

Slotopmerking

Mede uit de bovenstaande citaten is duidelijk geworden, dat de nota *Selectieve groei* eerder een probleemstellend dan een probleemoplossend stuk is. Is dat bedoeld als kritiek op de nota? Ik dacht van niet. In het onderkennen van het probleem ligt een belangrijke voorwaarde om het probleem op te lossen. Dat evenwel zal niet gemakkelijk zijn.

A. C. van Wickeren

- 2) Zie *Onderneming*, 18 juni jl., blz. 1 en 4.
- 3) Zie: *De werkgever*, 17 juni jl., nummer 13, blz. 1.
- 4) Zie: *Metalektrovisie*, juni jl., blz. 7.

10 de rijksoverheid vraagt

medewerker (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Economische Zaken

t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Handel, Ambacht en Diensten (HAD),
Hoofdafdeling Handel

Taak: bestuderen van functie en betekenis van de groothandel in de distributie, alsmede van de structurele en conjuncturele ontwikkelingen, die zich in deze sector voordoen; bevorderen van statistisch inzicht in de groothandel en voeren van overleg met het Centraal Bureau voor de Statistiek inzake verbetering van de groothandelsstatistiek; adviseren omtrent het te voeren beleid voor de groothandel; meewerken aan voorbereiding en uitvoering van elders bij het Directoraat-Generaal HAD, alsmede bij andere dienstonderdelen en ministeries te nemen of genomen maatregelen voor zover van belang voor de groothandel; onderhouden van contacten met privaat- en publiekrechtelijke organisaties van het bedrijfsleven, die zich bezighouden met de belangen van de groothandel.

Gevraagd: b.v.k. doctoraal examen economie. Kennis van de nationale en internationale marktverhoudingen (m.n. in de groothandel).

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5217,- per maand.

Bovengenoemd salaris is exclusief een toeslag van max. f 30,- per maand en 7,8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturnummer 6-5391/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Verhoging boetebeding bij vervroegde aflossing

Op 30 juni verscheen in de Nederlandse Staatscourant de mededeling dat de overheid het voornemen heeft de boete bij vervroegde aflossing na 10 jaar van opgenomen onderhandse geldleningen te verhogen tot 5%. Door het verhogen van het boetebeding, aldus de officiële toelichting, worden deze leningen als zodanig aantrekkelijker, heigeen past in het beleid om een zo groot mogelijk deel van de financieringsbehoefte op de kapitaalmarkt te dekken, echter zonder de markt te verstoren. De perscommentaren spraken over „een belangrijke concessie aan de institutionele beleggers, waardoor het rendement voor de geldgever wordt verbeterd als een lening vervroegd wordt afgelost”.

Blijkbaar wordt verondersteld dat de kinderhand van de institutionele beleggers gauw gevuld is. De instituten zouden graag op basis van gelijkheid met de overheid geldleningscontracten afsluiten. Maar onze overheid blijft vasthouden aan haar wens na 10 jaar lange geldleningen vervroegd af te lossen of te continueren al naarmate háár het beste uitkomt. Is de marktrente alsdan boven de leningrente dan loopt de lening door, is de marktrente beneden de leningrente dan lost de overheid de lening af, wat zich gewoonlijk in het verleden vertaalde in het verlagen van de leningrente tot het dan geldende marktniveau. Zou er geen boetebeding zijn dan zou praktisch iedere rentedaling onder het marktpeil tot renteverlaging voor de belegger leiden. Het kan natuurlijk niet ontkend worden dat een boetebeding het voor de overheid minder aantrekkelijk maakt vervroegd af te lossen en dat een hoger boetebeding voor de belegger beter is dan een laag. Maar kan nu gezegd worden dat het geïntroduceerde hogere boetebeding een eerlijke verdeling tussen geldnemer en geldlener betekent?

Om ons een indruk te vormen over de mate van bescherming die de belegger van het nieuwe beding mag verwachten maakten wij enkele berekeningen, uitgaande van de in de laatste week van juni geïndiceerde rentetarieven voor BNG-leningen. De uitkomsten daarvan zijn in de tabel samengevat. Zij geven weer de rentevoet waarbij het na 10 jaar voor de BNG, ondanks de boete, theoretisch winstgevend wordt om toch de betrokken lening vervroegd af te lossen: dit percentage is vermeld onder het hoofd „bescherming tot”.

Type lening	Coupons	Koers	Eff.rend.	Bescherming tot
		(in procenten)		
20 gelijke aflossingen	9%	99½	9,84	8,5
5 jaar geen, daarna 15 gelijke afl. . . .	9%	100	9,88	8,6
5 jaar geen, daarna 20 gelijke afl. . . .	9%	99½	9,91	8,9
10 jaar geen, daarna 15 gelijke afl. . . .	9%	99½	9,94	8,9

Wanneer de rente na 10 jaar slechts 1 à 1¼% gedaald is, wordt de belegger dus niet afgelost. Maar dat neemt niet weg, dat de dreiging van vervroegde aflossing bij een 25-jarige lening dan toch de volgende 15 jaar voortdurend de belegger boven het hoofd blijft

hangen. En de historie leert dat rentewijzigingen van genoemde orde van grootte eigenlijk niets bijzonders zijn: de BNG-rente steeg de afgelopen 2 maanden al meer dan genoemde marge! De conclusie moet dus zijn dat de bescherming die het nieuwe boetebeding de belegger zou bieden slechts zéér matig zal zijn. Een journalist schreef dan ook: „De institutionele beleggers zouden liever zien dat het exclusieve recht van de overheid om vervroegd af te lossen verdwijnt. Zij menen dat de voorwaarden voor iedereen die geld wil lenen op de kapitaalmarkt in principe dezelfde moeten zijn”. En zo is het!

De officiële toelichting in de Staatscourant van 30 juni motiveert het recht van vervroegde aflossing na 10 jaar met de zin: „Dit om te voorkomen dat gemeenten e.d. (eventueel) gedurende lange tijd een te hoge rentelast zouden moeten dragen”. Het woordje eventueel tussen de haakjes spreekt in dit verband wel boekdelen. Het betekent vrij vertaald: ik, overheid, wil wel geldleningen op lange termijn opnemen tegen de voor zulke leningen geldende marktrente, maar als later blijkt dat ik een te hoge rentevoet — geïnterpreteerd als een hogere rente dan de geldende marktrente — betaal, wil ik van mijn contractuele verplichtingen af. Zou blijken dat ik, overheid, een gunstig contract heb afgesloten, dan profiteer ik daar ten volle van.

Ook in andere stukken maakt de overheid er geen geheim van dat het budgettaire — lees kosten — overwegingen zijn die haar tot haar standpunt ten aanzien van vervroegde aflossingen brengen. Iedere staatsburger moet het toejuichen dat zijn overheid een zuinig beleid voert. Het gaat evenwel te ver dat de overheid om dat doel te bereiken zich als het ware een bijzonder recht tot belastingheffing voorbehoudt ten laste van een speciale groep in onze samenleving, namelijk de (institutionele) beleggers, en via deze de pensioengerechtigden en houders van polissen van levensverzekering. Het recht tot tussentijdse wijziging door de overheid van de rente van overheidsleningen na 10 jaar is ook met de nieuwe boetebepalingen een onrechtvaardig voorrecht dat alleen een zeer machtige marktpartij zich kan aanmatigen. Institutionele en andere beleggers zullen met vreugde de overheid grote bedragen op lange termijn lenen, maar de rechtsgelijkheid van de marktpartijen brengt dan wel mee dat de mogelijkheid tot vervroegde aflossing resp. eenzijdige rente-aanpassing wordt uitgesloten. De nu gepubliceerde maatregelen ten aanzien van het boetebeding zijn niet anders dan als onbevredigend te karakteriseren. Zij zijn een geringe verbetering van een uiterst onbevredigende situatie, maar ze lossen het probleem ten principale geenszins op. De overheid blijft als geldlener aan het langste eind trekken.

L. van Zwol

(De auteur is werkzaam bij Nationale Nederlanden NV).

Het wetsontwerp herziening ondernemingsraden: verwarrend en voorbarig

PROF. DR. H. J. VAN ZUTHEM

Na veel problemen bracht de regering in juni de herziene Wet op de ondernemingsraden uit. Dr. H. J. van Zutem, hoogleraar bedrijfs sociologie aan de Technische Hogeschool Twente, bespreekt in dit artikel het wetsontwerp. In de eerste plaats vat hij de voorgestelde veranderingen samen. In de tweede plaats voorziet hij die veranderingen van commentaar. Hij is van mening dat er een brede visie op de democratisering van de onderneming ontbreekt, waardoor het wetsontwerp vele vaagheden bevat. Hij hoopt daarom dat het parlement de behandeling uitstelt totdat die visie is gevormd.

Na het zeer verdeelde SER-advies van oktober 1975 over de Wet op de ondernemingsraden, waren uiteraard velen benieuwd tot welk wetsontwerp het kabinet zou komen. In februari van dit jaar bleek, dat er binnen het kabinet grote verdeeldheid bestond. Een met grote moeite bereikt compromis redde het kabinet. In juni verscheen een ontwerp van Wet tot herziening van de sinds 1971 bestaande Wet op de ondernemingsraden.

Ik wil in dit artikel de belangrijkste voorgestelde veranderingen in het kort vermelden en vervolgens deze veranderingen van mijn commentaar voorzien.

Taak

De bestaande omschrijving van de taak van de OR (art. 2 lid 1) wordt in het ontwerp gehandhaafd. Dit betekent, dat de OR er is ten behoeve van het overleg met en de vertegenwoordiging van de werknemers in het belang van het goed functioneren van de onderneming in al haar doelstellingen.

In de memorie van toelichting bij het wetsontwerp wordt gezegd dat de OR ook in het vervolg gezien moet worden als een ondernemingsorgaan, dat functioneert in een samenwerkingsverband binnen de onderneming, met als taak het bij de ondernemingsleiding naar voren brengen van de visies (en zo nodig de belangen) van het personeel ten aanzien van de verschillende punten van het ondernemingsbeleid.

De kwestie die hier speelt, heeft betrekking op de combinatie van de taken overleg en vertegenwoordiging. De indieners van het wetsontwerp spreken over te onderscheiden, maar niet te scheiden taken. Zij willen beide taken handhaven op een zodanige wijze, dat de medezeggenschap door de gekozen vertegenwoordigers van de werknemers tot verdere verdieping kan komen en tegelijkertijd een goed samenspel van deze vertegenwoordigers met de ondernemingsleiding verzekerd wordt.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat in het wetsontwerp de OR dus een vertegenwoordigend orgaan is. Het overleg met de leiding vindt echter niet plaats in de OR, maar in een apart (nieuw) orgaan, de z.g. overlegvergadering. In deze overlegvergadering komen leiding en OR samen. Men zou dus met evenveel recht kunnen zeggen, dat niet de OR, maar de overlegvergadering tot taak heeft het overleg te bewerkstelligen en de OR alleen een vertegenwoordigende taak heeft. Zo gezien, is het handhaven van de omschrijving van de taak van de OR vatbaar voor kritiek.

Samenstelling

Het belangrijkste punt is hier, dat de directeur geen voorzitter en ook geen lid meer is van de OR. Het mag bekend worden verondersteld, dat niet zozeer het voorzitterschap dan wel het lidmaatschap voorwerp van ernstige meningsverschillen is. In de memorie van toelichting wordt opgemerkt, dat de aanwezigheid van de directeur het beeld bij werknemers versterkt, dat de OR als een zaak van de ondernemingsleiding moet worden gezien. Dit is niet in het belang van een goede ontwikkeling van de OR.

Daarbij komt de kwestie, dat directeur en gekozen leden verschillende bevoegdheden hebben. Nadrukkelijk wordt gesteld, dat de directeur de onderneming bestuurt, verantwoordelijk is voor het beleid en de zeggenschap over de onderneming heeft. De gekozen leden, aldus de memorie van toelichting, hebben in de huidige economische orde een andere bevoegdheid. Zij hebben medezeggenschap, hetzij adviserend, hetzij instemmend van aard. Dit brengt een andere verantwoordelijkheid mee. In het wetsontwerp wil men deze verantwoordelijkheid van de gekozen leden duidelijk onderscheiden van de verantwoordelijkheid van de leiding. Daarom moet de leiding uit de OR.

We hebben hier te doen met het verschijnsel van de verzelfstandiging van de OR. Dit is geen nieuw verschijnsel. Immers, in de huidige wet is al sprake van de mogelijkheid van vooroverleg van de gekozen leden. Ook in de structuurwet van 1971 wordt de zelfstandige rol van de gekozen leden erkend door de bepaling, dat de directeur (voorzitter van de OR) zich van stemming dient te onthouden bij aanbevelingen omtrent benoemingen van commissarissen. Eenzelfde strekking heeft de nieuwe bepaling inzake het enquêterecht, waarin de vakbonden eerst contact moeten opnemen met de gekozen leden van de OR alvorens een verzoek tot het instellen van een onderzoek te doen.

Hieruit wordt door de indieners geconcludeerd, dat het toekennen van medezeggenschap aan een als zelfstandige eenheid erkende groep werknemers in beginsel in onze wetgeving reeds erkenning heeft gevonden. De wetgever verwacht, dat het doortrekken van deze ontwikkeling door het verwijderen van de directeur uit de ondernemingsraad de ontplooiing hiervan zal bevorderen.

Zal een en ander niet de polarisatie in de hand werken? De wetgever is van mening, dat de gevaren hiervan niet overdreven moeten worden. Ook nu is polarisatie mogelijk. Niet de samenstelling van de OR, maar de mentaliteit van de leden is bepalend.

Bevoegdheden

Het bestaande adviesrecht (in art. 25) ten aanzien van allerlei economische onderwerpen wordt gehandhaafd. Het gaat om het uitbrengen van advies over door de leiding te nemen besluiten. Het is goed hierop met nadruk te wijzen, want we zien hier een duidelijke samenhang met de eerder vermelde visie op de eigen verantwoordelijkheid van de leiding.

De bestaande ontsnappingsclausule in art. 25 „tenzij zwaarwichtige belangen van de onderneming of van de directie bij de onderneming betrokken belanghebbenden zich daartegen verzetten”, is in het wetsontwerp geschrapt. Terecht wordt hierbij opgemerkt, dat dit een grotere nadruk zal kunnen leggen op de kwestie van de geheimhouding.

De belangrijkste uitbreiding van de bevoegdheden in art. 25 is wel, dat ook de investeringen voorwerp van advisering zijn geworden. Het feit dat deze investeringen nadrukkelijk worden gerelateerd aan belangrijke inkrimping, uitbreiding of andere wijziging van de werkzaamheden van de onderneming, zou wel eens een belangrijke bron van verwarringen en conflicten kunnen zijn. Waarom wordt er niet gewoon over investeringen gesproken?

Nieuw is ook, dat de verdeling van de bevoegdheden binnen de onderneming onder het adviesrecht valt, evenals het groepsgewijze werven of uitlenen van arbeidskrachten.

De sociale onderwerpen, die in de huidige wet zijn verdeeld over art. 26 en 27 komen nu alle in art. 27, hetgeen dus inhoudt dat al deze onderwerpen onder de bepaling vallen, dat de directeur instemming van de OR dient te verwerven bij een te nemen besluit. Wat de onderwerpen in het voorgestelde art. 27 betreft, de tarief- of een andere beloningsregeling (zulks in verband met de taken van de vakbonden op dit terrein) is vervallen en belonings- of functiewaarderingssystemen, regelingen op het terrein van het werkoverleg en de regeling van de behandeling van klachten, zijn toegevoegd.

Wat de bevoegdheden betreft, dient ook nog te worden vermeld dat het bestaande recht op informatie over benoeming en ontslag van directeurs is omgezet in een recht op advies inzake benoeming en ontslag van directeurs.

Niet onvermeld mag blijven de uitbreiding van de mogelijkheden tot verruiming van de bevoegdheden van de OR. De huidige mogelijkheid (via de SER voor een groep ondernemingen, bijv. een bedrijfstak, langs de weg van een verordening) wordt in het ontwerp aangevuld met de mogelijkheid via een CAO of via een besluit van de ondernemer (het laatste met instemming van de OR). Deze nieuwe mogelijkheden gelden ook voor afzonderlijke ondernemingen.

Recht van beroep

Het wetsontwerp, dat het kabinet al heeft ingediend inzake het beroepsrecht van de ondernemingsraad, is nu met een paar wijzigingen in het onderhavige wetsontwerp opgenomen. Dit beroepsrecht is beperkt tot besluiten als bedoeld in art. 25 (dus vooral economische onderwerpen). De OR kan kosteloos procederen tegen deze besluiten bij het Gerechtshof in Amsterdam, echter uitsluitend in gevallen waarin de directie bij afweging van de betrokken belangen niet in redelijkheid tot zijn besluit had kunnen komen. Indien de OR daarom verzoekt, kan de ondernemingskamer van het Gerechtshof voorzieningen treffen in de vorm van de verplichting aan de directie het besluit geheel of gedeeltelijk in te trekken of verbieden het besluit uit te voeren.

De overlegvergadering

Wil men de essentie van het wetsontwerp begrijpen, dan dient men vooral te letten op de functie van de overleg-

vergadering, genoemd in een nieuw hoofdstuk in het ontwerp: „Het overleg met de ondernemingsraad”. Het is hierbij van belang erop te letten, wanneer die overlegvergaderingen worden gehouden, waarover het in die vergadering zal gaan en wie die vergadering voorziet.

We kunnen dan drie typen overlegvergaderingen onderscheiden:

- a. De minimaal zes *verplichte* overlegvergaderingen per jaar over aangelegenheden de onderneming betreffende, zulks op verzoek van de directie of de OR (met dien verstande, dat wanneer beide partijen geen behoefte hebben aan een overlegvergadering, zij toch verplicht zijn ten minste zes keer per jaar bijeen te komen). De directie zit deze overlegvergaderingen voor.
- b. De door de OR *aangevraagde* overlegvergaderingen, waartoe de directie verplicht is binnen twee weken nadat de OR hierom onder opgave van redenen heeft verzocht. Het is in het ontwerp niet duidelijk of deze aangevraagde vergaderingen in mindering komen op de minimaal verplichte zes of als extra overlegvergadering moeten worden gezien. De toelichting spreekt over het recht op deze vergaderingen buiten de zes vaste vergaderingen. De ondernemer kan bezwaar maken tegen de aangevraagde vergaderingen; in dat geval beslist de bedrijfscommissie. De vergaderingen worden geleid door de voorzitter van de OR (een gekozen lid dus).
- c. De *voorgeschreven* overlegvergaderingen, wanneer onderwerpen uit art. 25 (de vooral economische onderwerpen) en uit art. 27 (de vooral sociale onderwerpen) aan de orde komen of wanneer de OR advies uitbrengt over aanstelling en ontslag van directeurs. Dus wanneer de OR daadwerkelijk gebruik maakt van zijn adviesrecht of instemmingsrecht, zit de directie er bij. De vergaderingen worden geleid door de directie. De aanwezigheid van de directie is derhalve niet verplicht, wanneer de OR zich een *oordeel* vormt over de genoemde onderwerpen. Ook hier is niet duidelijk of deze voorgeschreven vergaderingen in mindering komen op de verplichte vergaderingen.

Hoewel dit naar mij voorkomt niet de bedoeling is van de wetgever, kan men het ontwerp zo interpreteren, dat de directie in de gelegenheid is elke vergadering van de OR bij te wonen. Immers, in art. 23 lid 3 wordt gesproken over overleg dat de ondernemer wenselijk acht. Hij kan hierbij gebruik maken van de verplichte overlegvergaderingen, die niet aan een maximum zijn gebonden.

Wanneer men bedenkt, dat thans als regel een OR in ons land 12 keer per jaar vergaderd, is het denkbaar dat bij toepassing van dit wetsontwerp het aantal vergaderingen zonder directie erg beperkt zou kunnen blijven.

Wijze van besluitvorming binnen de OR

Het meest ingewikkelde onderdeel van het wetsontwerp heeft betrekking op de wijze, waarop de OR tot zijn besluiten inzake advies of instemming komt. Het meest eenvoudig is dit weer te geven door de volgende stappen te onderscheiden.

1. De OR (dus alleen de gekozen leden) kan zelfstandig een oordeel vormen over allerlei zaken; hierbij kunnen ook (evenals volgens de bestaande wet) deskundigen worden uitgenodigd, maar ook de directie kan worden uitgenodigd om bijvoorbeeld voorlichting te geven.
2. Heeft de oordeelvorming van de OR betrekking op een voorgenoemd besluit van de directie over onderwerpen genoemd in art. 25 en 27 of over een benoeming of ontslag van een directeur, dan moet de directie ten minste eenmaal de gelegenheid hebben gehad aan de oordeelvorming deel te nemen. Gaat het over zaken van art. 25, dan moeten ook de commissarissen (of een vertegenwoordiging) aanwezig zijn, tenzij de OR dat niet wenst.

3. Na het overleg met de directie tijdens de tweede stap, brengt de OR zo spoedig mogelijk zijn oordeel ter kennis van de directie (let wel: zijn oordeel, nog niet zijn besluit inzake het advies of de instemming). Er doen zich dan twee mogelijkheden voor: het oordeel van de OR stemt overeen met het voorgenomen besluit van de directie (stap 4a) of het oordeel van de OR wijkt af van het voorgenomen besluit van de directie (stap 4b).
- 4a. In dit geval zal de directie uiteraard geen verdere stappen ondernemen en mag worden aangenomen (hoewel het ontwerp dit geval niet noemt) dat het oordeel van de OR als advies of als instemming zal gelden. Het ontwerp noemt wel de mogelijkheid dat de directie niet om nader overleg vraagt: in dit geval geldt het oordeel ook als advies of instemming.
- 4b. Indien de directie dat wenst, komt er een nieuwe overlegvergadering, waarbij de commissarissen (of een vertegenwoordiging) ditmaal ongeacht het onderwerp, verplicht aanwezig moeten zijn. In deze overlegvergadering moet de OR zijn advies vaststellen of zijn instemming al of niet betuigen. Deze tweede overlegvergadering wordt voorgezeten door degene, die daartoe bij meerderheid van stemmen wordt aangewezen.

In de memorie van toelichting wordt erop gewezen, dat deze nogal ingewikkelde wijze van besluitvorming de bedoeling heeft het overleg tussen OR en directie te verzekeren.

Een beoordeling

Ik meen met het bovenstaande de belangrijkste punten uit het wetsontwerp te hebben weergegeven. Ik kom nu toe aan een beoordeling, die uiteraard niet mogelijk is zonder een expliciet gebruik van normen en voorkeuren. Ik wil me tot vier punten beperken, nl. de kwestie van de zelfstandigheid van de OR, de vraag of de OR meer zeggenschap heeft gekregen, het al of niet moeilijker worden van de bedrijfsvoering, en de vorm waarin de voorgestelde uitbreiding van zeggenschap zal plaatsvinden.

a. De zelfstandigheid van de OR

De voorgestelde vergroting van de zelfstandigheid van de OR vindt plaats in de vorm van een OR zonder directie. Is nu, vergeleken met de huidige situatie, inderdaad sprake van een grotere zelfstandigheid? Thans kunnen de gekozen leden afzonderlijk vergaderen via het vooroverleg, een vorm waarvan in de praktijk veel gebruik wordt gemaakt 1).

Ik ben van mening, dat er de facto tussen het huidige vooroverleg en de voorgestelde OR weinig verschil is. Het belangrijkste verschil is, dat bij ernstige meningsverschillen tussen directie en gekozen leden de voorgestelde OR als OR toch een advies kan uitbrengen of al of niet instemming kan betuigen. In feite is dit verschil niet zo belangrijk, omdat ook thans als regel naar buiten komt, dat de (meerderheid van de) gekozen leden het niet met de directie eens is. Als er werkelijke verschillen van mening zijn, doet het er voor de verhoudingen niet zoveel toe of er sprake is van een standpunt van alleen de gekozen leden of van de officiële OR.

Daarnaast blijven de gekozen leden overleg plegen met de directie via de overlegvergadering, voor een groot deel langs de weg van de verplichting. In dit opzicht zijn de gekozen leden niet zelfstandiger geworden. Integendeel, vergeleken met de huidige wet is die zelfstandigheid afgenomen, omdat naast de minimaal zes verplichte vergaderingen die er nu ook zijn, de vergaderingen in het kader van art. 25 en 27 in feite ook verplicht worden.

De overlegvergaderingen, waartoe de gekozen leden verplicht zijn of gedwongen kunnen worden, worden wat de belangrijkste zaken betreft voorgezeten door de directie. In dit opzicht is er ook geen sprake van een grotere zelf-

standigheid. Alleen de overlegvergaderingen, die de OR zelf aanvraagt of indien daartoe gekozen in geval van voortdurende meningsverschillen bij een tweede overlegvergadering over adviezen of instemmingen, kan een gekozen lid voorzitter worden.

Wanneer het zo is, dat de zelfstandigheid van de gekozen leden t.o.v. de directie niet of nauwelijks is toegenomen, dient te worden opgemerkt dat het nieuwe instituut van de overlegvergadering in feite in het wetsontwerp nogal onderbelicht is. Dit is zowel wetstechnisch het geval (een behandeling in slechts vier artikelen namelijk 23, 23a, 23b en 24 en voorts via aanduidingen als „overeenkomstige toepassing” en „vergaderingen als bedoeld in art. 23”) als in de memorie van toelichting waarin m.i. een te grote ophef wordt gemaakt van de verzelfstandiging van de OR en de overlegvergadering te weinig toelichting krijgt.

Ik acht het niet uitgesloten, dat hierdoor nogal wat onduidelijkheid zal ontstaan over die zelfstandigheid en dus over de speelruimte die de OR zal krijgen. De voorstanders van echte zelfstandigheid kunnen m.i. niet anders dan teleurgesteld worden, hetgeen het enthousiasme voor de OR bij hen juist niet zal doen toenemen.

Nu ligt het voor de hand de vraag te stellen, of het wenselijk is dat de OR zelfstandiger wordt (in feite wordt dus bedoeld, of de gekozen leden zelfstandiger moeten worden t.o.v. de directie). Ik meen, dat deze vraag alleen kan worden beantwoord binnen het kader van een ruimere benadering van de gehele problematiek van de democratisering van de onderneming. Persoonlijk geef ik de voorkeur (niet in de laatste plaats om organisatorische redenen) aan een medezeggenschap in een toporgaan als de raad van commissarissen. Spelen de werknemers in een toporgaan, waarin de werkelijke beslissingen vallen daadwerkelijk mee, dan is het alleszins te verdedigen dat er daarnaast een intern overlegorgaan is (bijv. in de vorm van een ondernemingsraad), waarin gekozen werknemers met een grote mate van zelfstandigheid een mening vormen over het te voeren beleid. Dat de directie daarbij aanwezig is (maar bepaald niet noodzakelijkerwijs als voorzitter) of eventueel gekozen commissarissen daarbij aanwezig zijn, lijkt mij voor een goede meningsvorming wenselijk, al zal die aanwezigheid ook niet altijd nodig zijn.

Kortom, ik acht het onbegrijpelijk dat men over het lidmaatschap van de directeur zoveel drukte kan maken los van een visie op de democratisering als geheel. De nu voorgestelde zelfstandigheid maakt dan ook de indruk nogal los te staan van de bedoeling de medezeggenschap van werknemers te bevorderen en eerder een politiek-ideologische achtergrond te hebben. Ik kom hierop in mijn laatste punt nog terug.

b. Uitbreiding zeggenschap

De bevoegdheden van de OR zijn in het ontwerp groter dan in de huidige wet. Ik noem nog even kort de belangrijkste punten:

- de ontsnappingsclausule is uit art. 25 verdwenen;
- er kan ook advies worden uitgebracht over (bepaalde) investeringen en verdeling van bevoegdheden binnen de onderneming;
- het instemmingsrecht op sociaal terrein is uitgebreid met de onderwerpen, die nu in art. 26 staan;
- over benoeming en ontslag van directeuren kan advies worden uitgebracht;
- er is een beroepsrecht voorgesteld over onderwerpen genoemd in art. 25.

1) In 45% van alle ondernemingsraden vindt vóór elke OR-vergadering vooroverleg plaats. Afgezien van tijdstip en frequentie komt vooroverleg in praktisch alle ondernemingsraden voor. Bron: *Ondernemingsraad en medezeggenschap*, ITP-Nijmegen 1976, blz. 45.

Bij een juist gebruik van deze uitbreidingen mag worden verwacht, dat de OR meer invloed zal krijgen op de beleidsvorming. Hierbij moet wel worden opgemerkt, dat er thans ongetwijfeld ondernemingen zijn die al spontaan de voorgestelde uitbreidingen toepassen. Dit neemt niet weg, dat ik in het algemeen van de grotere bevoegdheden een uitbreiding van de medezeggenschap van werknemers verwacht. Voor alle duidelijkheid moet hierbij worden opgemerkt, dat deze uitbreiding ook mogelijk zou zijn bij een OR waarvan de directeur lid is.

De uitbreiding van bevoegdheden is wat betreft het meebeslissen (in de vorm van instemming verlenen) beperkt tot het sociale beleid (art. 27). Het economische, technische en organisatorische beleid (art. 25) blijft alleen voorwerp van advisering. Uit een oogpunt van democratisering is dit onderscheid uiteraard moeilijk te verdedigen. Ook hier wreekt zich weer het feit, dat dit wetsontwerp niet stoelt op een meer algemene visie op de democratisering.

Een beoordeling van dit punt dient ook te wijzen op de relatie tussen OR en achterban. Het is belangrijk, dat de OR meer bevoegdheden krijgt. Niet minder belangrijk is een actieve relatie tussen OR en achterban, liefst op een zodanige wijze dat de meningen in de achterban voortdurend meespelen in de oordeelvorming van de gekozen leden. Het is bekend, dat deze relatie veel te wensen overlaat 2).

Weliswaar blijft ook in het wetsontwerp de OR de invoering van werkoverleg stimuleren, maar er wordt niets geregeld omtrent de relatie tussen OR en werkoverleg. Zowel op dit punt als t.a.v. het bedrijvenwerk wordt gewacht op en verwezen naar lopende adviesaanvragen bij de SER. Een begrijpelijke, maar toch wel wat zwakke houding van de wetgever op zo'n belangrijk punt als de relatie tussen OR en achterban.

De vraag, of de werknemers in het algemeen nu ook wat meer te vertellen hebben gekregen, blijft nu in feite onbeantwoord. Te denken zou zijn aan een wijze van vertegenwoordiging, waarin het werkoverleg en afdelingsoverleg een plaats zou hebben. Ik denk met name aan de communicatie tussen OR, werkoverleg en afdelingsoverleg.

c. De invloed op de bedrijfsvoering

In de eerste reacties op de plannen van het kabinet kon men met name uit de kringen van de bedrijfsleidingen de opmerking horen, dat de voorgestelde wijzigingen de bedrijfsvoering zouden bemoeilijken. Ik wil me op dit punt beperken tot een korte vergelijking met de huidige wet op de OR. Ik laat hierbij in het midden, dat bij de totstandkoming van de huidige wet vanuit dezelfde kringen ook dergelijke moeilijkheden werden verwacht, een wet die op dit moment zo niet geprezen dan toch in ieder geval door hen acceptabel wordt geacht 3).

Er is naar mijn mening sprake van een bemoeilijking van de bedrijfsvoering wanneer de leiding bij het nemen van beslissingen met vertragende factoren te maken zou krijgen (tijdsfacet) of met machten, die haar zouden dwingen een ander beleid te voeren (beleidsfacet).

Wat het tijdsfacet betreft, meen ik te moeten concluderen dat het wetsontwerp de bedrijfsvoering kan bemoeilijken (vergeleken met de huidige wet), vooral vanwege de invoering van het beroepsrecht. Tijdens een beroepsprocedure kan de leiding geen uitvoering geven aan haar plannen. Op sociaal terrein zullen volgens het voorstel meer onderwerpen onder het instemmingsrecht vallen, hetgeen betekent dat bij het niet verlenen van instemming door de OR de leiding ook voor die extra onderwerpen naar de bedrijfscommissie moet. Ook hier kan sprake zijn van vertraging in de uitvoering.

Op economisch terrein zal met name het adviesrecht m.b.t. (bepaalde) investeringen vertragen kunnen opleveren, evenals het adviesrecht m.b.t. benoeming en ontslag van directeuren. Wanneer men echter bedenkt, dat hier sprake is van besluiten die in het algemeen een vrij lange aanlooptijd

hebben, behoeft het inschakelen van de OR geen onoverkomelijk bezwaar te worden. Bij ernstige meningsverschillen kan dit echter wel een punt van betekenis worden.

Wat het beleidsfacet betreft, dient men te bedenken dat het karakter van de OR als voornamelijk een adviesorgaan niet is gewijzigd. Weliswaar dient de OR volgens het voorstel op een groter aantal onderwerpen te worden ingeschakeld en zal die inschakeling ook een meer geregeld (de overlegvergadering) en een meer dwingend (preventieve werking beroepsrecht) karakter krijgen, de bedrijfsleiding kan — behoudens ingrijpen van de rechter via het beroepsrecht — vergeleken met de huidige wet niet in een grotere mate worden gedwongen van haar beleidsvoornemens af te stappen. Wat er echter in feite zal gebeuren is sterk afhankelijk van de instelling van betrokken partijen.

„Een „lastige” OR, die voortdurend en uitgebreid gebruik maakt van zijn rechten, zal de bedrijfsleiding bij gelegenheid tot grotere concessies kunnen brengen. Aan de andere kant zal een leiding, die in het huidige ontwerp met instemming een poging ziet tot uitbreiding van de zeggenschap van de OR, meer dan voorheen zijn beleid willen aanpassen aan de inzichten van de OR.

Maar ook een directeur die op het vinkentouw gaat zitten en elke gelegenheid aangrijpt zijn invloed op de meningsvorming te handhaven, zal in het huidige ontwerp geen bedreiging vinden voor zijn macht. Het is dus niet zeker of op het punt van de beleidsvorming de bedrijfsvoering moeilijker zal worden. In het algemeen verwacht ik dit niet, vooral niet omdat in ons land de bereidheid om de OR zijn zegje te laten zeggen in het algemeen al duidelijk aanwezig is.

Een aspect, dat hier nog wel genoemd moet worden, is de kwestie van de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het gevoerde beleid. Wanneer we stellen, dat gezamenlijke verantwoordelijkheid voortkomt uit gezamenlijk beslissen, dan verandert het wetsontwerp vrijwel niets (men kan een iets grotere gezamenlijkheid zien op sociaal terrein). Het is echter een kwestie van visie op leiding geven en machtsverdeling of men dit ziet als een voordeel of een nadeel.

Persoonlijk ben ik een voorstander van een grotere gezamenlijke verantwoordelijkheid, gebaseerd op gezamenlijk beslissen. Wat dit punt betreft, zal het wetsontwerp naar mijn mening geen verbetering brengen in de bedrijfsvoering.

Vorm van de medezeggenschap

In de discussie over de vorm van de medezeggenschap wordt vaak een onderscheid gemaakt in „deelname aan de macht” en „controle op de macht”. Hoewel dit onderscheid vatbaar is voor kritiek, geeft het toch goed weer welke stromingen er ook in ons land zijn t.a.v. de vorm waarin de medezeggenschap zich dient te ontwikkelen, althans bij de voorstanders van medezeggenschap.

Deelname aan de macht wijst op een vorm, waarin de werknemers meestal samen met andere groepen (bijv. kapitaalverschaffers) de uiteindelijke zeggenschap in handen hebben door (meestal via representatie) deelname aan de bestaande bestuursorganen waar de beslissingen worden genomen. Controle op de macht wijst op een vorm, waarin de werknemers over mogelijkheden beschikken de machtsuitoefening van andere groepen (directie, kapitaalverschaffers, commissarissen e.d.) meestal via advies, instemmingsprocedures, enquêterecht, veto's, stakingen, e.d. min of meer sterk te beïnvloeden.

Een zeer essentieel punt dat hierbij een rol speelt, is de visie op de (mede-)verantwoordelijkheid van de werknemers. Het is duidelijk, dat bij deelname aan de macht de werknemers

2) Volgens het ITS-onderzoek heeft de helft van de ondernemingsraden nooit of slechts een enkele keer contact met de achterban, t.a.p., blz. 39.

3) Driekwart van de voorzitters van ondernemingsraden vindt dat hun OR goed functioneert, ITS-onderzoek, t.a.p., blz. 69.

medeverantwoordelijk worden voor de besluiten en dus voor het gevoerde beleid. Bij controle op de macht is dit niet geheel duidelijk. Men kan beweren, dat bij deze vorm de verantwoordelijkheid bij de directie, commissarissen enz. blijft. Men kan met evenveel recht stellen, dat een besluit dat duidelijk de invloed heeft ondergaan van de werknemers ook voor rekening van die werknemers komt, ook al nemen deze werknemers niet deel aan het besluitvormingsproces in de daarvoor bestaande organen.

De vraag of werknemers in het geval van controle op de macht medeverantwoordelijk zijn, blijkt in de praktijk vooral een kwestie van opvatting en voorkeur te zijn. Overigens dient vermeld te worden, dat ook de voorstanders van controle op de macht als regel een uiteindelijke situatie wensen waarin werknemers geheel of voor een belangrijk deel de macht in handen hebben. Men stelt meestal, dat de huidige economische orde van dien aard is, dat deelname aan de macht op dit moment de werknemers medeplichtig zou maken aan een beleid, waarop zij toch per saldo te weinig invloed hebben gehad.

Na deze korte uiteenzetting, is het van belang te kijken naar de opvatting van het kabinet m.b.t. de kwestie van de medeverantwoordelijkheid. In de memorie van toelichting staan een aantal opvallende uitspraken op dit punt. Uitspraken, die overigens voor een deel met elkaar in tegenspraak zijn.

Over de kwestie van de zeggenschap wordt opgemerkt, dat het argument (vooral van werkgeverszijde) dat de bevoegdheid ten aanzien van alle beslissingen in de onderneming uiteindelijk bij de ondernemingsleiding behoort te berusten, voor betwisting vatbaar is. En dan volgen verderop in de toelichting een aantal merkwaardige zinnen over de kwestie van de verantwoordelijkheid. Sprekend over het adviesrecht zeggen de indieners van het wetsontwerp het volgende:

„Naar ons oordeel maakt een adviesrecht geen inbreuk op de eigen verantwoordelijkheid van de beslissende instantie en maakt de adviserende instantie niet automatisch medeverantwoordelijk voor het besluit. Slechts indien en voorzover het advies wordt opgevolgd, zou misschien van een zekere medeverantwoordelijkheid gesproken kunnen worden, al achten wij het juist de nadruk te leggen op de verantwoordelijkheid van de ondernemingsraad voor het door hem uitgebrachte advies”.

Voegt men hierbij de reeds eerder gereleveerde uitspraken uit de toelichting over de gescheiden verantwoordelijkheden van gekozen leden en directie („De zeggenschap over de onderneming berust bij haar leiding”), dan is het duidelijk hoezeer het wetsontwerp op twee gedachten hinkt. Anders gezegd: het kabinet heeft m.b.t. het onderscheid in deelname aan de macht en controle op de macht niet gekozen. Beide elementen vindt men terug, zowel in de wetstekst als in de toelichting. Enerzijds zegt men, dat de kwestie van de medeverantwoordelijkheid een zaak van mentaliteit en bevoegdheden is, anderzijds laat men duidelijk uitkomen de verantwoordelijkheden te willen scheiden en wel zodanig dat de

leiding verantwoordelijk blijft voor de besluiten en dus voor het gevoerde beleid.

Het is dan ook geen wonder, dat bij de presentatie van de basisideeën in februari van dit jaar, zelfs vanuit het kabinet, maar ook vanuit de hoek van de politieke leiders volslagen tegengestelde interpretaties van die ideeën werden gegeven. De oorzaak hiervan is, dat het wetsontwerp geen enkele duidelijkheid schept omtrent de „filosofie” waarvan het kabinet wenst uit te gaan bij de regeling van de medezeggenschap van werknemers.

Wie beweert, dat het wetsontwerp bij invoering de werknemers in een grotere mate medeverantwoordelijk maakt voor het gevoerde beleid, zal vanuit het kabinet instemming ontvangen. Maar hetzelfde geldt voor degenen, die beweren dat een zelfstandige OR die alleen adviezen geeft over of instemming betuigt met andermans beleid, zich niet committeert.

Het gaat er in deze verhandeling niet om een en ander te verklaren vanuit de politieke verhoudingen. Wanneer men (zoals ik) voorstander is van een grotere medezeggenschap van werknemers, dient voorop te staan de vraag of dit wetsontwerp daartoe op een evenwichtige en constructieve wijze bijdraagt. Ik heb dan duidelijke aarzelingen en wel om de volgende hoofdredenen.

- Het wetsontwerp draagt niet bij tot een verheldering van de problematiek van de medeverantwoordelijkheid van werknemers. Het zal daardoor bij invoering in de bedrijven veel verwarring veroorzaken en met name de werknemers in twee kampen verdelen als het gaat om de vraag hoe men tegenover de leiding en haar beleid dient te staan.

- Het valt ernstig te betreuren, dat dit wetsontwerp niet is ingepast in een bredere visie op de democratisering van de onderneming. Het gevaar is aanwezig, dat de grotere bevoegdheden van de OR (bijvoorbeeld op sociaal terrein) een evenwichtige democratisering van de top (vooral raad van commissarissen of andere topbesturen) in de weg staat. Het is zelfs denkbaar, dat langs deze weg economisch beleid en sociaal beleid uit elkaar worden getrokken, niet in de laatste plaats tot schade van het sociale beleid.

Wil men de werkelijke beslissingen mede door de werknemers laten nemen, dan zal men met de top van het bedrijf moeten beginnen en taak en bevoegdheden van de OR daarvan moeten laten afhangen. De kwestie van de zogenaamde zelfstandigheid van de OR komt dan ongetwijfeld anders te liggen.

De zaak van de medezeggenschap wordt met dit wetsontwerp geen dienst bewezen. Het is te hopen, dat het parlement de behandeling ervan uitstelt en aandringt op een bredere behandeling van de gehele problematiek van de democratisering van het bedrijf, bijvoorbeeld via een staatscommissie.

H. J. van Zuthem

ESB

Mededelingen

Statistische opleidingen

De Stichting Opleidingen-Statistiek en het Economisch Instituut te Tilburg gaan medio september 1976 van start met de mondelinge cursussen voor de in 1977 te houden examens in: Algemene Statistiek; Statistisch Assistent-VVS; Statistisch Analist-VVS; Statisticus-

VVS; tentamen wiskunde; tentamen verplichte capita.

Inlichtingen: Stichting Opleidingen Statistiek, Weena 700 te Rotterdam, tel. (010) 11 61 81 tst. 2126.

Stedelijk verkeer en vervoer langs nieuwe banen?

De Stichting Toekomstbeeld der Techniek organiseert op 5 oktober a.s. een symposium over de toekomst van

het stedelijk verkeer en vervoer in Nederland.

Sprekers zijn: Ir. L. Schepers, Z.K.H. Prins Claus, Ir. W. F. Schut, Drs. E. de Boer, Ir. P. H. Bosboom, Ir. R. van der Graaf, Prof. Dr. W. F. Heinemeijer, Prof. Dr. J. A. Michon, Ir. K. Nije, Ir. A. A. J. Pols, Ir. M. van Witsen en Prof. Ir. H. Wiggerts.

Plaats: Jaarbeurscongreszaal te Utrecht. Inlichtingen: Stichting Toekomstbeeld der Techniek, Prinsessegracht 23, Den Haag, tel. (070) 64 68 00.

Welke transformatie voor regressie kiezen?

ING. J. I. SPILKER
DR. C. B. TILANUS

Voor het verklaren van economische variabelen wordt veel gebruik gemaakt van regressie-analyse. Onderzoekers voeren de regressieberekeningen vaak uit met behulp van standaardprogrammatuur. Deze programmatuur is in principe alleen geschikt voor het schatten van de parameters van lineaire regressievergelijkingen, dus voor het kwantificeren van rechte verbanden. Voor het kwantificeren van kromlijnige verbanden kan men echter de eigenlijke regressie laten voorafgaan door een zelf te kiezen transformatie van de variabelen. Zo kan men bijvoorbeeld regressie toepassen op de logaritme van een variabele, in plaats van op de variabele zelf.

De vorm die de verschillende mogelijke transformatiecurven hebben, is voor de praktische onderzoeker zeer belangrijk. Menig bekend leerboek voor regressie-analyse besteedt hieraan echter geen of nauwelijks aandacht 1). Soms worden er geheel misleidende plaatjes getekend (vgl. figuren 1 en 6). In een recent artikel in *ESB* citeert Lisman met instemming Sommermeijer: „De vorm van econometrische relaties — welke gewoonlijk tamelijk willekeurig en inconsequent wordt gekozen — verdient zowel uit theoretisch als uit onderzoekpraktisch oogpunt zoveel mogelijk rationeel te worden gefundeerd” 2). Een eerste vereiste hiervoor is, dat de onderzoeker het uiterlijk van de in aanmerking komende relaties kent. Naar analogie van het artikel van Lisman — waarin elasticiteiten zijn getekend — hebben wij het hierna volgende overzicht van een aantal veel voorkomende transformaties in de regressie-analyse samengesteld. Per transformatie zijn een aantal curven nauwkeurig getekend.

Op verbanden, die één van de in dit overzicht voorkomende vormen hebben, kan men de lineaire regressie-analyse zonder meer toepassen — mits men, na transformatie, de klassieke vooronderstellingen van de regressie-analyse mag maken. De meer deductief ingestelde onderzoeker kan zich aan de hand van de grafieken wellicht een betere voorstelling maken hoe het door hem gepostuleerde functionele verband eruit ziet. De meer inductief ingestelde onderzoeker kan de curven gebruiken als sjablonen om de functionele vorm te zoeken die het beste past bij de door hem als puntenwolk in kaart gebrachte waarnemingen. Meer uitvoerige toelichting op de grafieken wordt gegeven in 3). Hier willen wij volstaan met te wijzen op de verschillen tussen de diverse in het overzicht voorkomende S-vormige groeicurven (zie figuur 2), en op de overeenkomsten, vooral in de beginfasen, tussen sommige S-vormige groeicurven (figuren 7 en 8) en exponentiële groeicurven (figuur 4).

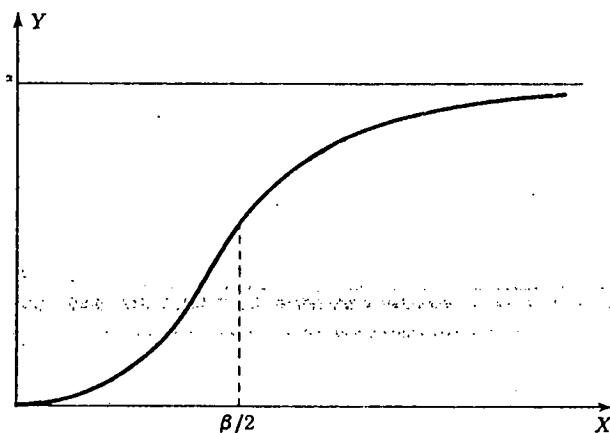
(De auteurs zijn verbonden aan de Afdeling Bedrijfskunde van de Technische Hogeschool Eindhoven).

1) J. Johnston, *Econometric methods*, 2e druk, McGraw-Hill, New York, 1972. E. Malinvaud, *Statistical methods of econometrics*, North-Holland, Amsterdam, 1970. H. Theil, *Principles of econometrics*, North-Holland, Amsterdam, 1971.

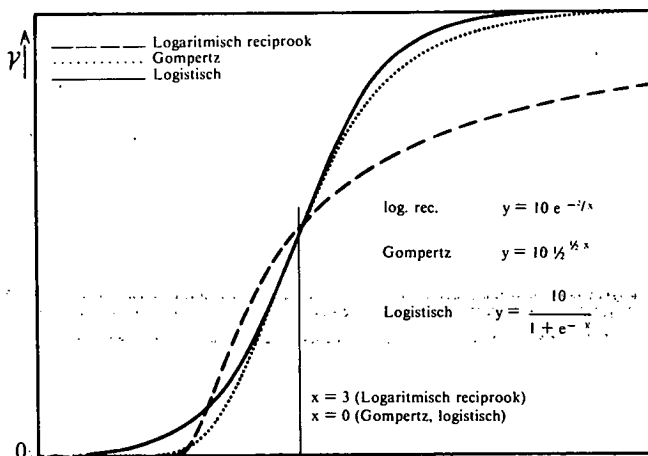
2) J. H. C. Lisman, Het verloop van de elasticiteit bij verschillende typen vergelijkingen, *ESB*, 25 juli 1975, blz. 618.

3) J. I. Spilker en C. B. Tilanus, *De vorm van transformaties voor lineaire regressie*, Rapport Bdk/OR/7601, T.H. Eindhoven, Afdeling Bedrijfskunde, 1976.

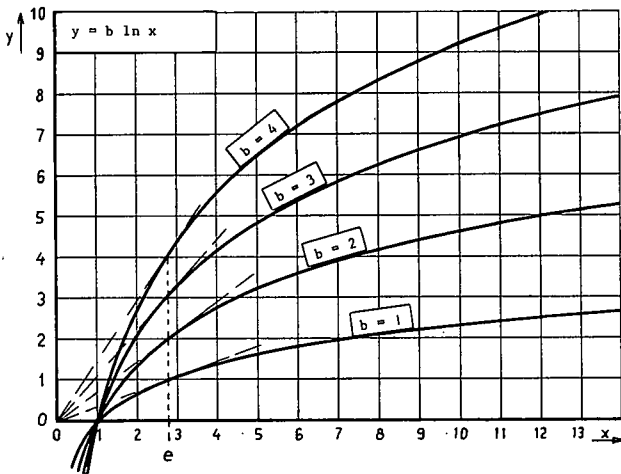
Figuur 1. De logaritmische reciproke transformatie volgens Johnston (blz. 53)

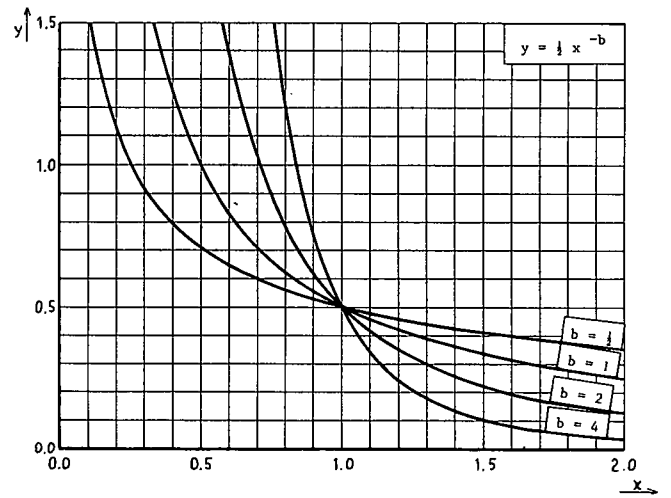
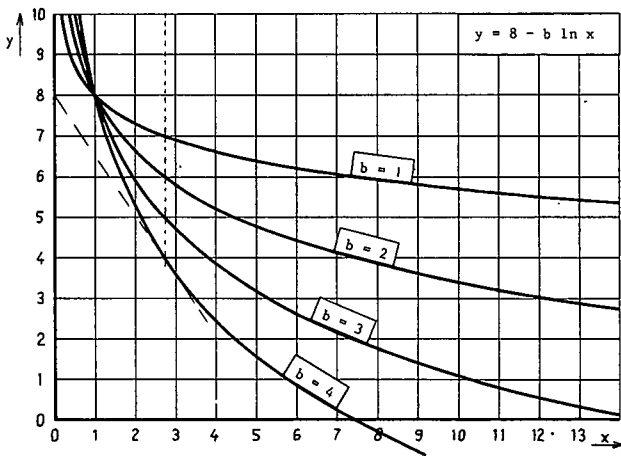
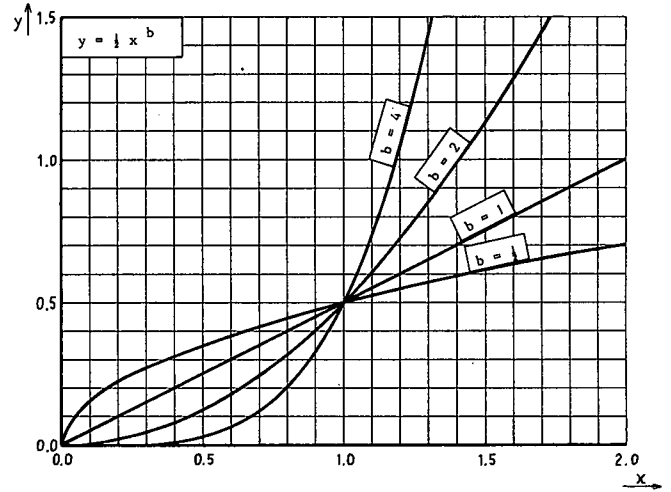
Figuur 2. Vergelijking van enkele S-vormige groeicurven

Figuur 3. Semilogaritmische transformatie $y = a + b \ln x$

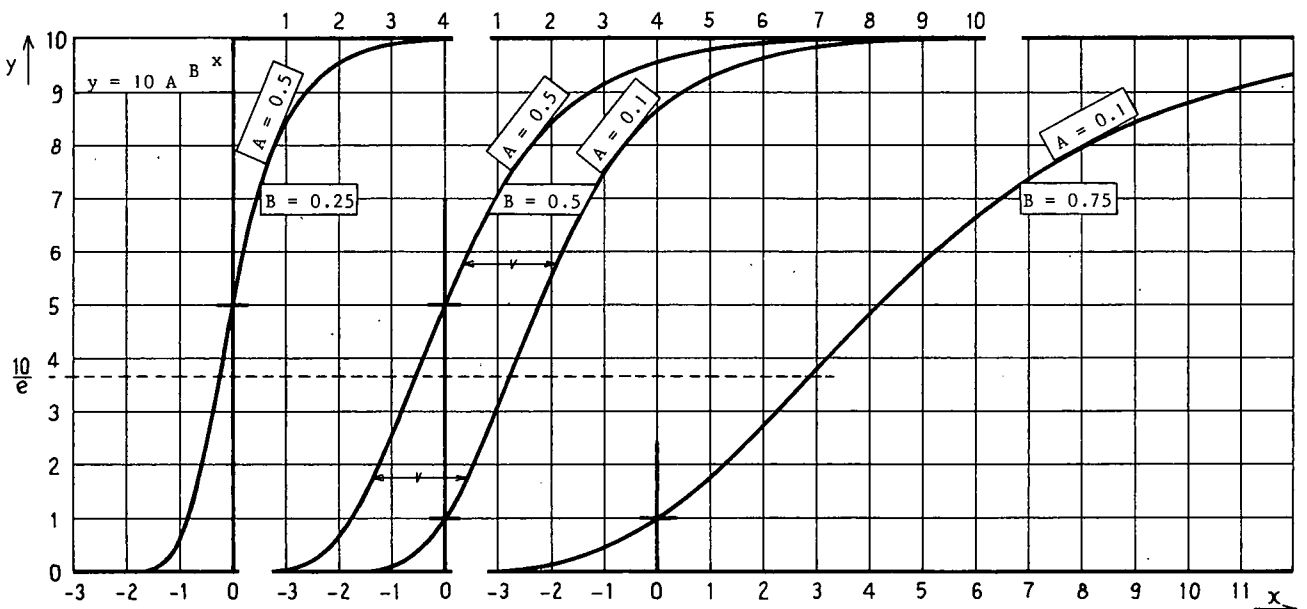

Figuur 4. Dubbellogaritmische transformatie $y = Ax^b$ ($\ln y = a + b \ln x$; $a = \ln A$)

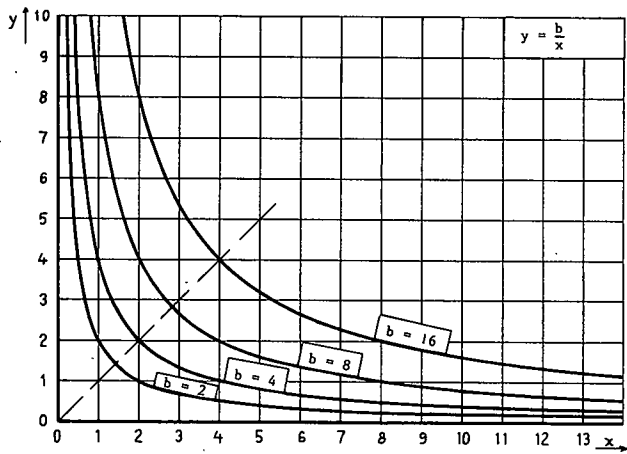

Figuur 7. Curve van Gompertz

$y = CA^{B^x}$ of $y = Ce^{-e^{-a+bx}}$ ($\ln(-\ln \frac{y}{C}) = a + bx$, $a = \ln(-\ln A)$, $b = \ln B$)

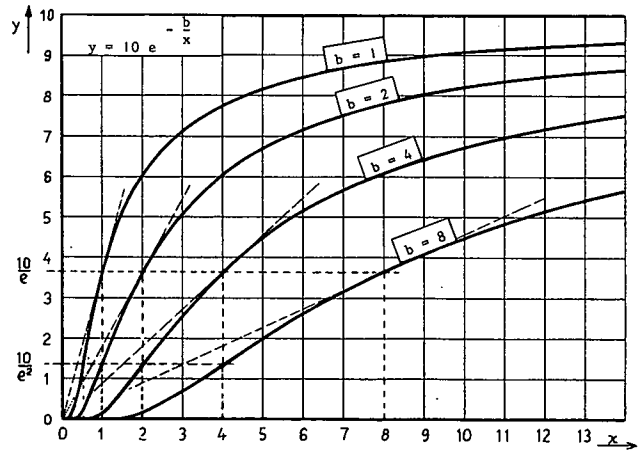
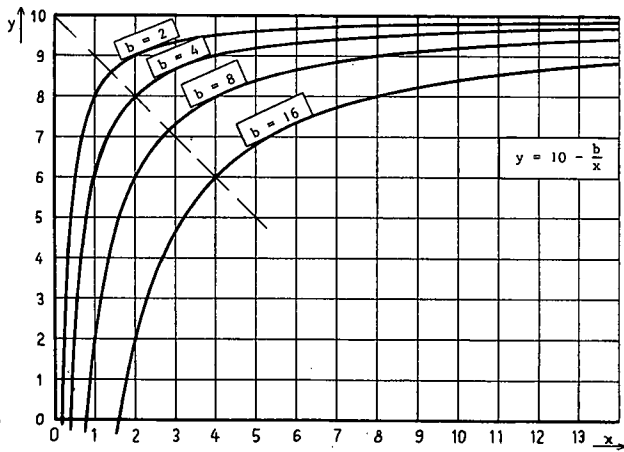
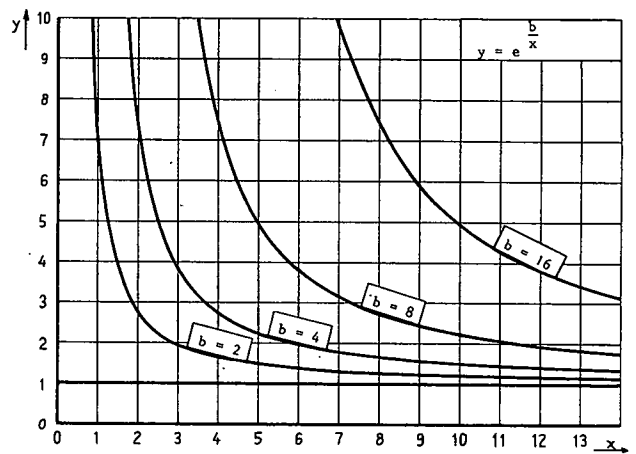

Figuur 5. Reciproke transformatie $y = a + \frac{b}{x}$

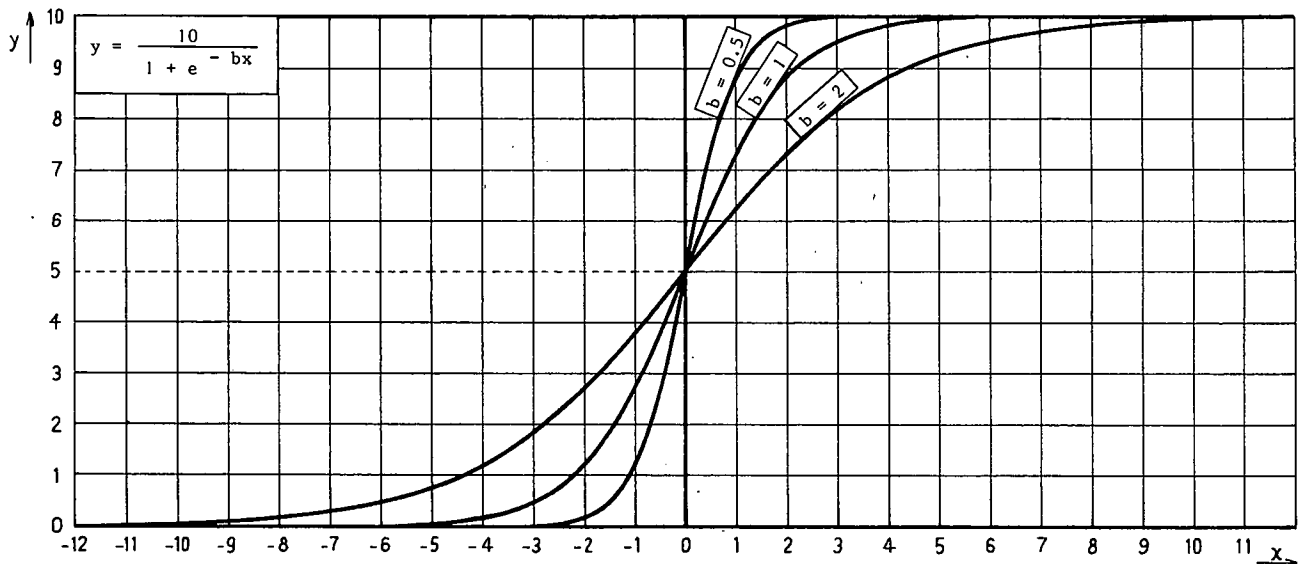
Figuur 6. Logaritmische reciproke transformatie

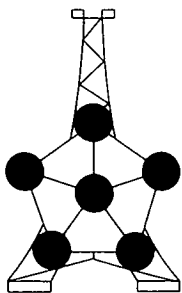
$$y = Ae^{b/x} \quad (\ln y = a + \frac{b}{x}, \quad a = \ln A)$$

Figuur 8. Logistische curve

$$y = \frac{C}{1 + e^{a+bx}} \quad (\ln \frac{C-y}{y} = a + bx)$$

Gebruik en misbruik van kernenergie

S. H. ELLENS

De enige echt Nederlandse energiebron, het aardgas, krijgt een steeds slechtere reuk. Geregeld haalt het de voorpagina van een krant omdat er weer ergens een ontploffing heeft plaatsgevonden. De ene keer is het een flatgebouw, even later een boerderij of een bungalow die met de grond gelijk is gemaakt. Dat er bij al deze misère tot dusver weinig slachtoffers zijn gevallen is letterlijk een geluk bij een ongeluk. De situatie is thans wat men noemt hachelijk en de vraag doet zich voor of we met onze energievoorziening wel op de goede weg zijn.

Zetten we de conventionele bronnen nog even op een rijtje dan krijgen we het volgende globale beeld.

- **Aardgas:** wel schoon en in eigen land voorradig, maar: beperkte voorraad en gevaar voor ontploffing (zie boven).
- **Olie:** wel veilig en (mondiaal) nog wel grote voorraad, maar: voorraad in eigen land beperkt, afhankelijkheid van het Midden-Oosten.
- **Steenkool:** wel grote voorraden (in eigen land en elders), maar: (nog) geen moderne winningstechniek en daardoor relatief groot gevaar voor mijnwerkers (longziekten en mijnrampen). Wie thans de loftrumpet steekt over de steenkool, werkt indirect mee aan de dood van x medemens.
- En dan is er natuurlijk de **kernenergie** waarvan men het vrijwel onmogelijke eist aan veiligheidsmaatregelen zonder dat er tot dusver ook maar één ongeluk is gebeurd dat het niveau van die maatregelen zou rechtvaardigen. Maar wat niet is, kan komen en het is volstrekt legitiem de vraag te stellen hoe kan worden bereikt dat de nucleaire ongelukkenscore even laag blijft als die thans is.

Misbruik

Eén van de stellingen die t.a.v. de kernenergie worden geponeerd, houdt in dat het mogelijk is kernenergie te „misbruiken”. In welke mate dat het geval zou kunnen zijn wordt hieronder nader bekeken.

Een geïndustrialiseerd land dat zich voor de vraag ziet gesteld hoe in de toekomst de energievoorziening veilig kan

worden gesteld, wordt onvermijdelijk geconfronteerd met de kernenergie. Dat land zal zich dan afvragen of voor de produktie van elektriciteit kerncentrales dienen te worden gebouwd; ook ons land zal zich op korte of lange termijn voor dit probleem zien geplaatst. Bij deze keuze zal de mogelijkheid van het misbruik van kernsplijting een rol kunnen spelen en de vraag doet zich voor hoe groot de kans daarop is en welke vormen van dergelijk misbruik men zich in dit verband dient voor te stellen.

Er is in de eerste plaats de mogelijkheid van een nucleaire aanval van het ene land op het andere. In de tweede plaats kunnen kernwapens door elk land dat daartoe de nodige technologie heeft ontwikkeld, worden gebruikt om een ander land te bedreigen. In de derde plaats is ongecontroleerd verkeer betreffende nucleair materiaal een ernstige bedreiging en een bedreiging voor personeel van centrales en bevolking. Ten slotte vormt kernenergie de mogelijkheid om door slecht informerende en misleidende voorlichting de industrie aan te vallen, die zich met kernenergie bezighoudt.

In de geschiedenis van de mensheid speelt het zoeken naar meer energie een uiterst belangrijke rol. Dit begon wellicht bij het gebruik van ossen en paarden voor het ploegen en het overbruggen van afstanden, het gebruik van vuur voor verwarmingsdoeleinden en het waterrad om de kracht van de menselijke arm te vergroten.

Het gebruik van steenkool maakte ijzerproduktie mogelijk en de invoering van de stoommachine leidde tot het verpompen van water en tot de introductie van de spoorweg. Daarnaast dienen in

dit verband de auto en het vliegtuig te worden genoemd. Dank zij deze ontwikkeling is het mogelijk bevolkingen, die zeker tienmaal zo groot zijn als vóór de industriële revolutie, te voeden.

Gedurende de geschiedenis van de mensheid is er ook altijd verzet geweest tegen nieuwe ontwikkelingen. Te denken valt aan degenen die wij thans milieubeschermers noemen, die zich vroeger verzet hebben tegen de aanleg van spoorwegen. De eerste auto's mochten zelfs alleen rijden als zij werden voorafgegaan door een man die zwaaide met een rode vlag en als onze voorouders die de hunnebedden hebben aangelegd, hadden kunnen schrijven dan zouden er in die tijd ongetwijfeld activisten zijn geweest die met spandoeken hadden geprotesteerd tegen het gebruik van het wiel voor het verslepen van zware keien; zeker zouden er protestmarsen naar Borger en omgeving zijn georganiseerd.

Men denke zich echter niet dat de „goede oude tijd” inderdaad goed was; dat is een fabeltje. Vrijwel iedereen ging toen dood aan ziekte, kou of honger. Dat is precies wat in grote gebieden van de wereld vandaag nog het geval is.

Naarmate de mens toegang kreeg tot meer energie ging hij ook de zaken op grotere schaal aanpakken. De trein was de opvolger van de postkoets, de fabriek was het van de dorpsmederij. Ook de ongelukken worden groter: brak de as van de postkoets dan konden maximaal vijf à zes mensen het leven verliezen. Bij een hedendaags treinongeluk kan het om meer dan 100 slachtoffers gaan, bij een vliegtuigongeval om zelfs meer dan 300.

Belofte en probleem

De belofte én het probleem van kernenergie ligt hierin dat het slechts om één — zij het grote — stap langs het pad van de geschiedenis gaat. Iedere stap heeft in het verleden mensen angstig gemaakt en juist deze stap die zo abrupt onder de aandacht van de mens werd gebracht toen in 1945 de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki vielen, heeft dat proces als het ware versneld. Laten

wij nu eens kijken hoe kernenergie, als energiebron de mens ter beschikking kan staan en juist als dat bij andere uitvindingen het geval is in goede of kwade zin kan worden gebruikt resp. misbruikt. Zonder chemie hadden wij geen bommen, drugs, geneesmiddelen en kunstmest. Zonder kernenergie zouden wij enerzijds geen atoombommen en plutonium hebben en anderzijds geen toegang tot vrijwel onbeperkte energieproductie wanneer eenmaal onze steeds kostbaar wordende reserves aan olie en gas zijn verbruikt.

Wij kunnen de uitvinding van de atoombom betreuren of niet, het feit kan niet ongedaan worden gemaakt. De atoombom is ontwikkeld in de Verenigde Staten, Rusland, Engeland, Frankrijk, China, India en mogelijk in Israël. India heeft van Canada aanzienlijke steun ontvangen op basis van de overweging dat het hier uitsluitend om een vredelievende toepassing zou gaan, dus de productie van energie. India echter gebruikte de kennis om te komen tot wat men daar noemde een vredelievende nucleaire explosie, maar waarvan iedereen weet dat het om niets minder ging dan een bomproef in de woestijn. Wij moeten accepteren dat de regering van India de wereld voor de gek heeft gehouden en dat andere regeringen precies hetzelfde zouden doen als de wereldopinie ze toestond dat te doen.

Belangrijker echter is het feit dat zoveel landen de wetenschappelijke en technologische mogelijkheden hebben kernwapens te ontwikkelen of over te gaan tot het opstellen van kernenergie-programma's met civiele toepassing, zonder tot misleiding hun toevlucht te hoeven nemen. Levering van kerncentrales (vooral door Frankrijk) aan Libië en Korea is wél een probleem, dat echter met onze eigen toepassing niets te maken heeft. In het algemeen zullen landen meer geneigd zijn tot misleiding naarmate hen de mogelijkheid om een eigen kernenergie-programma te ontwikkelen, wordt ontzegd. Er is geen mogelijkheid deze kennis die thans wereldwijd is verspreid te negeren.

De in het begin van deze Energiekroniek reeds aangeduide gevaren, verbonden aan ruim en algemeen gebruik van aardgas, kunnen ook in deze samenhang niet over het hoofd worden gezien. Het is uiterst merkwaardig dat het streven naar zo hoog mogelijk opgevoerde veiligheidsmaatregelen vaak wordt gepresenteerd als een uitvinding van hen die daar luidruchtig om vragen. De opvatting dat in vakkringen het vraagstuk van de veiligheid van de kernenergie zou zijn verwaarloosd, is volstrekt in strijd met de feiten. Een dergelijke voorstelling van zaken (zie het artikel van Dr. W. A. Smit in *Wending*, nr. 3 mei 1976, blz. 157 e.v.) is in dit opzicht dan ook een schoolvoorbeeld van legendevorming. Integendeel, het zijn juist

De chemische fabriek NYPRO in Flixborough, na de explosie in juni 1974

degenen die de kernenergie tot ontwikkeling hebben gebracht, geweest die het vergaande veiligheidsconcept, zoals wij dat heden kennen, hebben ontwikkeld, geïntroduceerd en de aanvaarding ervan hebben bevorderd. In ons land is dit al vele jaren een van de taken van het Reactor Centrum Nederland, een researchinstelling zoals die in vrijwel alle landen die zich met kernenergie bezig houden, bestaat.

De filosofie van het „maximum credible accident” (m.c.a.) is ook al geen uitvinding van actiegroepen, deze is afkomstig van de kernenergie-mensen zelf. Toen die filosofie eenmaal was geformuleerd was die natuurlijk panklaar om te worden aangevallen. Het m.c.a. was ook zo'n spectaculair onderwerp, dat zich maar al te graag liet uitbreiden met verhalen over — en foto's van — bommen en softnonbabies als even zoveel voorbeelden van pure misleiding.

Een tweede voorbeeld van verdraaiing, zij het op lager niveau dan in *Wending*: de uitslag van een onlangs in Californië gehouden referendum (2-1 in het voordeel van de kernenergie) werd in een krant voorzien van het opschrift: „Californië tegen veiliger kerncentrales”. Die stomme Californiërs toch! Dat zouden wij heel wat verstandiger hebben gedaan! Het ligt natuurlijk wat anders: als de uitslag in het nadeel van de kernenergie zou zijn geweest dan zou dat niet tot veiliger kerncentrales hebben geleid, maar het zou tot gevolg hebben gehad:

- a. dat de vermogens van de thans in Californië in bedrijf zijnde kerncentrales steeds verder zouden worden verlaagd tot die centrales in de jaren tachtig geheel buiten bedrijf zouden komen;
- b. dat van nieuwe kerncentrales in Californië geen sprake zou zijn;

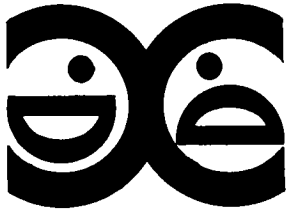
- c. dat andere Amerikaanse staten dit voorbeeld zouden volgen;
- d. dat ook in de rest van de wereld voor de kernenergie het begin van het einde zou zijn ingeluid (of — een principiële andere mogelijkheid — dat de leidende positie naar West-Europa zou zijn gegaan).

De zeer hoog opgevoerde veiligheidsvoorschriften van de kernenergie strekken reeds andere takken van menselijke activiteit tot voorbeeld (wat door opposenten vaak wordt vergeten) zij het helaas nog niet overal. Zou bijvoorbeeld de chemische industrie gedwongen zijn overeenkomstige normen aan te leggen dan zouden rampen als met de DSM in Flixborough wellicht zijn voorkomen.

Toch wil dit alles niet zeggen dat het kernenergie-complex zonder problemen is.

Het belangrijkste probleem van de kernenergie is waarschijnlijk dat van de verspreiding van wapens. De oplossing van dit probleem is van politieke en internationale aard. Het zal niet uit ons leven verdwijnen door de bouw van kerncentrales te verbieden. Grote vooruitgang bij de oplossing van dit probleem is in West-Europa gemaakt door de activiteiten van Euratom; enkele jaren geleden heeft ook het Internationaal Atoom Agentschap van de Verenigde Naties in Wenen maatregelen voorgesteld. Het Non-Proliferatie-Verdrag is inmiddels door een groot aantal landen ondertekend en geratificeerd.

Het behalen van een zo groot mogelijke graad van aanvaarding van het Non-Proliferatie-Verdrag is wellicht het belangrijkste politieke doel in verband met de kernenergie. Het verdrag mag dan nog niet perfect zijn, het is toch een zeer belangrijke stap in de goede richting.

Dubbelrollen en rolgevoeligheid

DRS. W. TOP

Er is natuurlijk veel voor te zeggen dat de aantrekkelijkheid van nevenbanen (of dubbelfuncties) voor waardigheidsbekleders van allerlei niveau zit in hun gevoel voor eer, prestige en gezag, of onvriendelijk gezegd: in hun machtswellust. Hoe meer pappen er zijn waarin men een vinger heeft, hoe groter de kans is op bekendheid, roem en invloed.

Toch moet er méér zitten achter de gevleidheid en het gemak waarmee de uitnodigingen om bijbaantjes, of ruimer: nevenactiviteiten, te ondernemen uiteindelijk (want bijna altijd met aanvankelijk geveinsde huiver) worden aanvaard. Niet dat het hier de bedoeling is een uitputtende analyse van het verschijnsel te plegen — een analyse waarin bijv. de omstandigheid, dat iemands tijdsbesteding moeilijker door zijn omgeving te doorzien is naarmate hij meer van die nevenwerkzaamheden heeft, ruime aandacht zou verdienen. Nee, ik denk nu meer specifiek aan iets dat eerder een gebrek dan een overdaad aan beweegredenen is. Ik zou het een gebrek aan „rolgevoeligheid” willen noemen. Het kan zijn dat dit gebrek aan zoiets als een volksaard kan worden toegeschreven en het lijkt er veel op dat juist ook Nederlandse notabelen er rijkelijk mee behept zijn. Ik zou het echter eerder willen wijten aan een zekere onderontwikkeling. Men zegt wel eens van mensen dat ze een „scherp psychologisch inzicht hebben in...”. Welnu, dat zogenoemde gebrek aan rolgevoeligheid heeft te maken met een onderontwikkeling van „sociologisch inzicht” of sociaal benul. Wat zijn dat, rolgevoeligheid en sociologisch inzicht?

Rolgevoeligheid

Ik trof laatst iemand (en men kan van „treffen” spreken, want ze zijn dun gezaaid), die zich voornam om zich als gekozen lid van een ondernemingsraad terug te trekken omdat hij inmiddels directiesecretaris was geworden. Hij redeneerde dat hij in zijn nieuwe functie zo sterk met zijn directie geïdentificeerd zou kunnen worden en ook wel zou zijn, dat hij vreesde het dubbele spel niet uit zo'n dubbelrol weg te kunnen houden; zéker om het mogelijke verwijt ervan te vermijden, maar ook om niet ooit tot het spelen van dubbel spel verleid of gedwongen te worden. Zijns inziens zat de kans daarop er levensgroot in, omdat er zich nu eenmaal spanningen voordoen tussen de belangenpositie van een directie en die van een groep gekozen ondernemingsraadsleden.

Zo iemand nu geeft blijk van „rolgevoeligheid”. Deze rolgevoeligheid

Terreur

Een probleem van wellicht minder ernstige omvang is dat van de mogelijkheid van terreur. Het begaan van een daad van nucleair terrorisme zou een van de moeilijkste methoden zijn voor het bereiken van het doel dat de terroristen zich stellen. Ook zouden zij hun doel met andere middelen gemakkelijker en voor hen zelf minder gevaarlijk kunnen bereiken. Toch doet de wereld er verstandig aan er rekening mee te houden dat het vroeg of laat tot een nucleaire terreurdaad zal komen. De kans is gelukkig groot dat zo'n daad geen enkel effect zal hebben; de voorbereiding ervan zal veel moeilijker — zo niet onmogelijk — zijn dan de terroristen hadden vermoed. Landen die zich met kernenergie bezighouden hebben niettemin de verplichting het uiterste te doen dat een terreurdaad i.v.m. de kernenergie onmogelijk maakt. Men wordt zich internationaal van dit probleem steeds meer bewust en steeds duidelijker worden maatregelen geno-

men om dergelijke daden uit te sluiten.

De discussies rond plutonium zijn veel meer emotioneel dan rationeel. Men zegt wel eens dat deze stof genoemd is naar de god van het kwade. Dat is niet juist, plutonium is namelijk genoemd naar de buitenste planeet van ons zonnestelsel. Ook is gezegd dat plutonium het meest toxische materiaal is dat bestaat. Ook dat is onwaar, het is stellig een moeilijke stof om te hanteren en het veroorzaakt problemen bij het ontwerpen van plutoniumfabrieken, maar het is op geen stukken na zo toxisch als het vergif van bijv. spinnen en sommige insecten. Plutonium is niet essentieel gevaarlijker dan veel „chemische” stoffen. Er wordt wel eens gezegd dat een hoeveelheid plutonium ter grootte van een appel voldoende zou zijn om de bevolking van de hele Benelux uit te roeien. Zo'n bewering is even onzinnig als de mededeling dat een vrachtwagen met chloor voldoende gif bevat om iedereen in Europa te doden, of dat de hoeveelheid lucht in een zaal, mits geïnjecteerd in de aderen van alle mensen de hele wereldbevolking zou

kunnen vermoorden. Of dat de totale hoeveelheid aardgas in het ondergrondse buizenstelsel groot genoeg is om heel Nederland op te blazen.

Conclusies

De voor- en nadelen van kernenergie dienen tegen elkaar te worden afgewogen. In het bovenstaande is geprobeerd aan te tonen dat het misbruik maken van kernenergie in het kader van de toepassing van deze energiebron in Nederland nauwelijks relevant is. Verder lijkt het vrij duidelijk dat de eenzijdige belangstelling voor de risico's van kernenergie langzamerhand vervangen zou moeten worden door een integrale beoordeling van de risico's van de energievoorziening in het algemeen. Daarbij zullen recente ervaring met en inzicht in de problemen rond aardgas en steenkool terdege in de beoordeling dienen te worden betrokken.

S. H. Ellens

heeft twee bestanddelen. Er zit ten eerste een besef in van de consequenties van een bepaalde rolbezetting voor de relaties met anderen. Aan een rol zit een beeldvorming bij omstanders vast. Zo hoort bij de rol van bijv. ondernemer een heel karakteristiek „veld” van voorstellingen die degenen, waar zo'n ondernemer mee van doen heeft, zich van iemand in die rol plegen te maken. In die voorstellingen werkt het beeld van „de ondernemer” in het algemeen door, zoals het in een samenleving kan bestaan (men spreekt bij dat beeld wel van stereotiep); het kan vleidend zijn of kwetsend, treffend of onrechtvaardig enz., maar het is er, en de rolbezetter heeft ermee te rekenen. Wie dit niet doet, loopt het gevaar zich belachelijk te maken zoals die ondernemer, voorzitter van een landelijke ondernemersvereniging, die ooit een bewogen beroep deed op de werknemers om de broekriem aan te halen, en dat terwijl hij zelf weigerde te vertellen hoe hoog zijn inkomsten waren (hoewel hij er wel een aanwijzing voor gaf door een ministerspost financieel onaantrekkelijk te vinden).

In die rolgevoeligheid zit ten tweede het besef dat er van de rol uit krachten inwerken op de psychische constitutie van de bezetter ervan. Mensen gaan naar hun rol staan en dat kan men zich realiseren of niet. Waarschijnlijk is de invloed van de rol zo intens (al zal dat per rol aanzienlijk verschillen; de rol van kind grijpt bijv. dieper dan die van scholier of vriendje of vakantiewerker), dat ze voor de menselijke persoonlijkheid van dezelfde orde is als dat wat in de psychologie karakter wordt genoemd. Wie denkt aan deze rolbepaaldheid naar believen te kunnen ontstijgen, vermaakt de mensen zoals ene Baron von Münchhausen dat deed door zich aan zijn haren uit het moeras te trekken. Ik moet hier denken aan de voorzitter van een vakcentrale die zich in die hoedanigheid in verkiezingstijd onthield van een stemadvies aan vakbondsleden, maar ondertussen wel aan zijn lijfblad een interview weggaf, waarin hij zei te hopen dat er op de partij zijner keuze zou worden gestemd. Desgevraagd deelde hij later mee dat hij in het laatste geval „als gewone burger” had gesproken; alsof men even vergeten had met een vooraanstaand personage te doen te hebben.

Rolgevoelig is iemand die bedachtzaam is in het doen van dingen die het rolpatroon, dat hem aanhangt, te buiten gaan. Hij zal niet zo naïef zijn om gedachteloos iets te ondernemen dat conflicteert met de rol waar hij voor staat. Het motief is dat hij er zich van bewust is door zijn rol getekend te zijn. Ik ben daar zelf eens hardhandig mee geconfronteerd als deelnemer in een simulatiespel. Er werd een bedrijf gesimuleerd waarin democratiseringsprocessen werden uitgelokt. Mij viel de eer te beurt om als personeelsdirecteur

op te treden. De afspraak was dat iedere deelnemer zijn eigen maatschappijbeschouwing in zijn toebedeelde rol zou uitspelen. Ik nam me voor een ferme bijdrage te leveren aan de volledige democratisering van het bedrijf, d.w.z. te streven naar een omzetting van de vennootschapsvorm in de verenigingsvorm, naar een verbinding van de beheersrechten van de onderneming aan de arbeidsverschaffing in plaats van aan de kapitaalverschaffing, naar een vergaande horizontalisering van de bedrijfshiërarchie en naar een soort inkomensegalisering en zo meer. Welgemoed legde ik mijn voorstellen aan degenen voor, die in de rol van vakbondsbestuurders meededen. Hun reactie was zeer „rolgevoelig”: wie ik wel dacht dat ik was om als marionet van het kapitalisme zulke voorstellen te doen; dat ze er niet over piekerden om in zulke manipulatieve machinaties te stappen; dat ze zelf wel met zulke plannen zouden komen als de tijd er rijp voor was. . . Nadat de revolutie in het bedrijf had gewoed en arbeiderscomité's de macht hadden overgenomen, vond ik me zelf terug als jongmaatje van de redactie van een inderhaast opgericht arbeiderskrantje. Ik deed nog een poging om van mijn revolutionaire gezindheid blijkt te geven door een zeer progressieve tekst voor het blaadje te schrijven, maar dat werd, van hoofdredactioneel commentaar voorzien, afgedrukt als voorbeeld van klasseverraad en arbeidersbedrog, zodat ik het simulatiespel aan de lopende band beëindigde; wel in het genoeglijke bezit van de overtuiging dat je zo wel weet waar je als socioloog mee bezig bent.

Sociologisch inzicht

Oog hebben voor de macht van de rol, naar anderen en naar je zelf toe, wordt mogelijk gemaakt door een stukje sociologisch inzicht, het inzicht dat mensen sociale wezens zijn. „Sociaal” staat voor hetgeen zich tussen of onder mensen voordoet of afspeelt. Dat mensen sociale wezens zijn, betekent dat zij zich tussen of onder andere wezens moeten begeven en bevinden om bij wijze van spreken een „wezen” te kunnen zijn. Een mens kan niks wezen zonder anderen om zich heen, of die anderen nu wolven, apen, herten of mensen zijn. Als het voor de ontwikkeling van enigerlei menselijke identiteit dan zo nodig is dat er relaties met anderen worden gelegd en patronen daarvan, structuren, onder elkaar worden opgebouwd (groepen, organisaties, samenlevingen), dan is het duidelijk dat de door relaties en structuren en hun geschiedenis gedefinieerde wijze waarop mensen zich onderling verhouden, de rol, van grote invloed is op die ontwikkeling. Me dunkt dat voor deze zienswijze in het algemeen nog

weinig praktische „feeling” bestaat; het is een onderontwikkeld inzicht, anders gezegd: er zit nog veel sociaal onbenul onder de mensen.

Dit onbenul wordt het duidelijkst zichtbaar bij autoriteiten die verzekeren dat zij de vele verschillende „petten” zelf voortreffelijk uit elkaar kunnen houden. Ze weten volgens eigen zeggen altijd precies wat ze moeten doen en laten wanneer ze de pet van de ene functie op hebben en wat ze moeten doen en laten wanneer ze een andere pet op hebben. Ik herinner me nog een geval waarin de meerderheid van de kamerfractie der Anti-Revolutionaire Partij vóór iets stemde, waar het Christelijk Nationaal Vakverbond liever een tegenstemming wilde. Het toenmalige Anti-Revolutionaire Kamerlid tevens CNV-medewerker, de huidige minister Boersma (die overigens tot de tegenstemmende ARP-minderheid behoorde) reageerde precies zo, toen hem de vraag werd gesteld of hij die verschillende belangenoriëntaties altijd wel uit elkaar wist te houden: nee nee, ik heb daar geen enkele moeite mee. Of de eigenlijke betrokkenen bij die belangenoriëntaties er misschien moeite mee hebben, dat komt niet in het beeld. Een verschrikkelijke illustratie van een ander is nog altijd de prestatie van een bestuurder van de katholieke vakcentrale tevens bestuurslid van de Katholieke Volkspartij ten tijde van de val van het kabinet-Cals. Het NKV betreunde die val, de KVP stemde hiermee in. Onder de documenten waarin deze standpunten werden gepubliceerd, stond in beide gevallen de handtekening van de betreffende bestuurder. Tja, in het ene geval deed hij het als . . . , in het andere geval als . . . Nog onlangs was er de zaak van Roolvink, Kamerlid en adviseur van Gulf Oil. „Betaalde nevenfuncties van Kamerleden. Veel kiezers vrezen een vermenging van belangen”, merkt *De Nieuwe Linie* van 21 januari jl. op. „Oh, daar ben ik volstrekt niet bang voor. Er wordt van mij in mijn nevenfuncties niets verlangd wat op gespannen voet staat met mijn politieke functies. Enz.”, antwoordde Roolvink.

De kern van het onbenul zit hem in de miskenning van de sociale omgeving, waar de man anderzijds een exponent van is, in die zin dat hij er tot op zekere hoogte het feit, dat hij een „wezen” is, aan ontleent. Er wordt geredeneerd alsof men een monade is, een sociaal volstrekt onthechte, radicaal zelfgenoegzame figuur die zich kan verbeelden dat hij nergens door wordt beïnvloed, gevoed, opgeladen, althans niet van die sociale omgeving uit. Integendeel, zijn sociale wereld is als het ware een eigen maaksel; wat hij goed vindt, is goed voor die wereld. Als hij vindt dat hij zijn petten goed uit elkaar kan houden, dan kunnen de anderen daarvan gerust overtuigd wezen. En wie voorzichtig durft te betwijfelen of mensen, juist omdat het

sociale wezens zijn, altijd wel bestand zijn tegen de sluiptongen van een dubbelrol en gauw geneigd zijn zich blindelings met allerlei rationalisaties vrij te pleiten van dubbel spel, moet oppassen om niet onmiddellijk in de rijen van voorstanders van polarisatie en zelfs klassenstrijd weggerangeerd te worden. Want waar leidt een maatschappelijk klimaat toe, dat op de keper beschouwd stoelt op een ontkenning van de sociale natuur van mensen?

Dubbelrol en communicatie

Het Nederlandse maatschappelijk huishoudelijke systeem wordt eigenlijk prachtig gekenmerkt door de volgende anekdote, waarin een man, Jansen, op een dag op aanwijzing van zijn chef De Jong wordt ontslagen. Jansen meldt zich bij zijn bond en treft daar als degeen die spreekuur houdt. . . De Jong. Deze verzekert zijn cliënt dat hij nu een andere rol heeft en verwijst hem naar het Gewestelijk Arbeidsbureau. Jansen vervoegt zich daar en zijn klacht wordt door de ontslagcommissie van het bureau in behandeling genomen. De commissie beschikt afwijzend en wie schetst Jansens bevreemding als hij ontdekt dat De Jong namens zijn bond lid is van die commissie. Jansen komt bij de bedrijfsvereniging om een werkloosheidsuitkering, een organisatie in het bestuur waarvan een bondsgenoot van hem en De Jong zitting heeft. Ook hier een afwijzende beschikking. Jansen gaat in beroep en ondervindt dat De Jong namens zijn bond als bijzitter is toegevoegd aan de Raad van Beroep. . . De Nederlandse orgaanvorming in de gedaanten van raden, colleges, besturen, commissies wemelt van dergelijke toestanden. De opeenstapelingen van lidmaatschappen bij betrekkelijk weinig participanten is een eindeloze repetent. En dit ligt voor de hand, want wie ooit lid werd van een orgaan op een bepaald gebied, doet daar een geïnformeerdheid en kennis van zaken op die hem aantrekkelijk maakt voor organen op belendende terreinen. Wie in verschillende organen op een breder terrein zit, zal zijn aantrekkelijkheid voor weer andere organen in nog ruimer verband sprongsgewijs zien groeien. Het argument is meestal dat de communicatie tussen allerlei verbonden beleidsgebieden (en welke zijn op het stuk van beleidsconsequenties tegenwoordig niet verbonden?) erdoor wordt bevorderd.

Het wonderlijke is dat de communicatie er paradoxalerwijs juist niet mee wordt bevorderd, integendeel, de noodzaak van communicatie tussen aanbelangende beleidsterreinen wordt ermee ontlópen. Waar twee rollen in één figuur worden gebundeld, vervalt de noodzaak voor twee figuren om contact met elkaar op te nemen en tot uitwisseling van informatie over te gaan. De praktijk van het kortsluiten van organen en instituties door middel van dubbelrollen wordt dan ook ingegeven door de overweging dat er met dubbelrollen wederzijdse waakhondfuncties worden ingesteld. Ik heb eigenlijk nooit meegemaakt dat iemand uit een ander beleidsgebied in het eigen beleidsgebied wordt gehaald om er als vraagbaak te dienen; men gaat in dat eigen beleidsgebied gewoon zijn eigen gang en speculeert erop dat de betrokkene wel zal „piepen”, wanneer er discongruenties dreigen op te treden tussen de betreffende beleidsgebieden. Wie zal dit communicatie noemen?

Deze rubriek wordt verzorgd door de Afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Vertegenwoordiging

Waar een en ander echter vooral op vastzit, is de omstandigheid dat iemand meestal in een orgaan wordt betrokken, omdat van hem wordt verwacht dat hij een of andere kring kan vertegenwoordigen, n.a.w. een bepaalde belangenoriëntatie heeft; hij zit er dan namens een bepaalde achterban. Dit heeft zijn repercussies. Zo kan men zich bijv. afvragen of er, van een orgaan zelf uit gezien, wel altijd moet worden gestreefd naar een samenstelling waarin zoveel mogelijk groeperingen, categorieën, disciplines enz. zijn verdisconteerd. Verder mag worden betwijfeld of het voor zulke groeperingen, categorieën, disciplines enz. altijd wel zo gezond is om overal in te zitten. Ook mag worden opgemerkt dat er aan de identiteit van een belangenvertegenwoordiger in de ene setting door juist die participatie in deze setting net zóveel verandert dat zijn geschiktheid voor participatie in een andere setting hierdoor problematisch wordt; de parabel van Jansen en De Jong geeft daar uitsluitel over. De achterban kan er op den duur geen touw meer aan vastkopen en verliest zijn voeling met de ei-

gen representant, waardoor de representatie in de lucht komt te hangen.

Een achtergrond voor de veronachtzaming van de implicaties van een representatieve rolbezetting is het gevoel bij de rolbezetter een exemplaar te zijn van degenen die zijn achterban vormen. Hij voelt zich zó „één der hunden” (en dat geldt voor welke maatschappijbeschouwelijke richting ook, liberaal, christen of socialist) dat hij denkt te werken op een wijze die ieder ander uitwisselbaar exemplaar van zijn achterban ook zou hebben gevolgd. (Voor de goede orde: ook onder de achterban wordt zo gedacht ten aanzien van hun representanten.) Dit werkt de geneigdheid in de hand om zich weinig aan een verantwoording ten opzichte van die achterban gelegen te laten liggen, waardoor de rolgevoeligheid ook wordt verstoord.

Nederlandse orgaanvorming

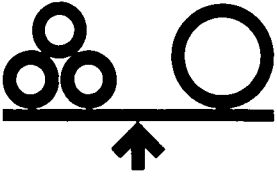
De Nederlandse orgaanvorming zelf is door het gebrek aan rolgevoeligheid getekend. Moet er een orgaan komen dat in enigerlei opzicht beslissingsactiviteiten heeft te ontwikkelen en hebben daar allerlei kringen, categorieën, groeperingen belang bij, dan is het gewoonte om al die belanghebbenden representatief in dat orgaan op één grote hoop te gooien, hoe ongelijk ze zich ook tot de probleemgebieden in geding verhouden. De universitaire bestuursstructuur geeft daar een treffend voorbeeld van. Wetenschappelijk personeel, studenten, niet-wetenschappelijk personeel, soms buitenstaanders, alles zit bij elkaar in de woekering van raden gepropt, hoe verschillend de belangenposities en -oriëntaties ook zijn. En vaak zijn het praktisch nog zich zelf controlerende en coöpterende organen ook. Het merkwaardige is dat dergelijke participatievormen bevorderlijk worden gevonden voor de democratie.

Me dunkt dat democratie meer wordt bevorderd door die vermeende compatibiliteit van functies (bij personen en organen) zo moeilijk mogelijk te maken. Hiermee zou een groot stuk oligarchie en corporatisme in het Nederlandse bestuursstelsel kunnen worden bestreden. De studie *Graven naar macht*, die een vrucht is van de discussies over de z.g. „200 van Mertens”, licht daar een sluiertip van op. Maar het gaat natuurlijk verder en het zit dieper dan het verschijnsel van de dubbelfuncties in de financiële wereld. Elke dubbelfunctie minder verhoogt het aantal participanten, dwingt tot uitbreiding van de communicatie en betekent een controle-schakel meer in de relaties. Een beetje rolgevoeliger, zoals die directiesecretaris, en er zou al veel democratie gewonnen zijn.

W. Top

U reageert op annonces in *ESB*?

Wilt U dit dan steeds duidelijk tot uitdrukking brengen?

Banktrends, gezien door bankiers

DRS. R. A. R. VAN DEN BOSCH*

De Nederlanders, die op vakantie zijn in het buitenland, worden meestal enige malen geconfronteerd met de daar werkende banken. De meesten zullen de indruk hebben gekregen dat er maar weinig verschillen bestaan tussen het Nederlandse en het buitenlandse bankwezen. Dit zal ook zeker zo zijn, waar het gaat om het marmer of om de dienstverlening aan de toerist. Degenen die echter om zuiver zakelijke redenen met buitenlandse banken geconfronteerd zijn, weten dat er een grote mate van verscheidenheid bestaat. Zo onderscheidt Clarotti 1) in de 9 landen van de Europese Gemeenschap op grond van de aard van de activiteiten ruwweg drie typen:

- de universele bank;
- de gespecialiseerde bank;
- een mengvorm van de bovengenoemde twee typen.

De universele bank is in zijn opvatting een instelling die zowel kort, middellang als lang krediet verstrekt en bovendien ook zelf duurzaam deelneemt in andere ondernemingen. Dit type bank komt met name in Duitsland voor. De gespecialiseerde bank, die zich slechts op één van deze bovengenoemde activiteiten richt, komt voor in het Verenigd Koninkrijk, België en Italië. De mengvorm ten slotte, komt voor in Frankrijk, Ierland en Denemarken. Uiteraard is de hier gehanteerde indeling vrij arbitrair. Men zou ook onderscheid kunnen maken op grond van een omvangscriterium, of op grond van een eigendoms criterium. Bij dit laatste criterium kan men denken aan de (vaak grote) banken met een professioneel management enerzijds en de (vaak kleine) bankiershuizen anderzijds. Bij deze instellingen voert de eigenaar vaak zelf de leiding. Een of meer van de zakenpartners in het bankiershuis is persoonlijk en ongelimiteerd aansprakelijk.

Deze pluriformiteit van het Europese bankwezen komt op velerlei wijzen tot uiting, onder andere in het beeld dat de banken zich hebben gevormd over hun toekomst. Dit blijkt duidelijk uit het onlangs door het Instituut Universitair International (Luxemburg) gepubli-

ceerde verslag van een aantal studiedagen met als thema: „La banque dans le monde de demain” 2). Er komen een aantal onderwerpen aan de orde, die ook voor een Nederlands publiek interessant kunnen zijn:

- de structuur en dimensies van de bank, benaderd vanuit het standpunt van een bankiershuis en van een grote bank;
- de toekomstige oriëntatie van een bank, benaderd vanuit het standpunt van een universele bank.

Op deze onderwerpen zal in het navolgende nader worden ingegaan.

Bankiershuizen

Dr. Munchmeyer 3) heeft een exposé gegeven over de bankiershuizen. Deze instellingen beschikken gewoonlijk niet over een net van filialen. Dit betekent dat zij voor het aantrekken van middelen zeer sterk zijn aangewezen op de geldmarkt: voornamelijk interbank-deposito's. Deze middelen zijn relatief duur. Hier staat echter tegenover dat men geen hoge, voortdurend stijgende kosten van een grote bankorganisatie met zich meedraagt. Ten aanzien van de uitzettingen van hun middelen blijkt dat de kredietportefeuille niet zo'n grote spreiding kent, als bij de grote banken. Gestandaardiseerde kleine krediettransacties komen nauwelijks voor. Dit betekent dat het gemiddelde volume per debiteur groter is dan bij grote banken, hetgeen op zich meer risico's inhoudt. Bankiershuizen vormen een verre van homogene groep: er zijn all round banken onder, maar ook specialisten. Volgens Munchmeyer bestaan er ook in de toekomst voldoende mogelijkheden voor de bankiershuizen. Door de zeer sterke groei van de grote bankinstellingen zijn er lacunes in de markt ontstaan waar de bankiershuizen van zouden kunnen profiteren door gebruik te maken van de behoefte aan individuele en persoonlijke dienstverlening. Men moet zich echter wel realiseren dat, om op lange termijn te kunnen overleven, de kleine banken zich moeten specialiseren.

De all round bankier wordt immers geconfronteerd met een voortdurend in omvang toenemend minimum volume dat noodzakelijk is om een bank nog rendabel te kunnen exploiteren. Bij specialisatie kan men denken aan enkele terreinen waar de bankiershuizen ook nu al een zekere standing hebben verworven: effectentransacties, beleggingsadviezen, het verzorgen van emissies, buitenlands bedrijf. Al te enge specialisatie dient men te vermijden, aangezien dit te grote kwetsbaarheid met zich meebrengt.

Ten aanzien van de kredietverlening zouden de bankiershuizen zich vooral kunnen richten op het midden- en kleinbedrijf, in het bijzonder in de sector van de dienstverlening. Daarnaast kan men een bevredigende rol spelen als de tweede of derde bankier van grote ondernemingen. Ten slotte zou een interessant werkerterrein kunnen liggen in het bevorderen van fusies en deelnemingen. Volgens Munchmeyer is het voor de realisatie van dit alles van essentieel belang dat de bankiershuizen het vertrouwen blijven genieten van het publiek. Dit is met name in Duitsland, na de traumatische ervaringen met het Herstatt-debacle, een belangrijk element. Vertrouwen kan gestimuleerd worden door een grotere openheid van de kant van de bank. Bovendien zal de vrijwillige regeling die in Duitsland ontworpen is om de toevertrouwde middelen van niet-banken te garanderen, het vertrouwen eveneens bevorderen. Deze toevertrouwde middelen zullen tot een maximum van 30% van het aansprakelijk eigen vermogen worden gegarandeerd. Deze regeling noodzaakt eveneens tot grotere openheid: de bankiers-

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.
1) Paolo Clarotti, Hoofd van de sectie „Banken” van de EG-Commissie. Voordrachtenboekjes nr. 251. Studiecentrum voor Banken Financien.

2) La banque dans le monde de demain, Journées d'études 1975, Institut universitaire international (Luxemburg).

3) A. Munchmeyer, President van de „Beirat” Schröder, Munchmeyer, Hengst & Co., Frankfurt.

huizen dienen de omvang van het vermogen te publiceren.

Men zal zich moeten inspannen om het risicodragend vermogen te laten meegroeien met het balanstotaal. Dit zal niet altijd een gemakkelijke opgave zijn: een beroep op de kapitaalmarkt is niet op grote schaal mogelijk; winst-inhouding biedt veelal onvoldoende perspectieven. Daarom zal voor een aantal bankiershuizen een of andere vorm van samenwerking noodzakelijk worden. Samenwerking met andere bankiershuizen is te prefereren boven steun van grote partners of wederzijdse participaties. Wellicht kan een andere rechtsvorm zonnig een (laatste) oplossing bieden.

Grote banken

Dr. Batenburg 4) heeft de positie van de grote bank-belicht. Hij definieert een dergelijke bank als een instelling die vrij gemakkelijk betrekkelijk grote bedragen kan opnemen op de internationale geld- en kapitaalmarkt. Een grote bank kan ook voor relatief grote bedragen deelnemen in de directe of indirecte financiering van grote particuliere ondernemingen, en in de financiering van overheid en semi-overheid.

De omvang van een bank is overigens een relatieve zaak. Een bank kan in het eigen land als groot worden beschouwd, maar op de wereldranglijst van banken een bescheiden plaats innemen. Ter illustratie: volgens een opgave van *The Banker* neemt de ABN de 42e plaats in op de wereldranglijst, AMRO de 48e plaats 5). Batenburg stelt daarom dat de grote bank zich van de kleine bank onderscheidt door zijn organisatiestructuur en door de aard van zijn activiteiten.

Structuur

De omvang van een grote bank brengt met zich mee dat het topmanagement geen directe operationele verantwoordelijkheden draagt, maar zijn aandacht volledig kan richten op beleidvorming, op de beoordeling van de bedrijfsontwikkelingen en op de coördinatie van de activiteiten. Een dergelijke organisatiestructuur veronderstelt een grote mate van delegatie. Dit heeft tot gevolg dat de besluitvorming van het topmanagement snel en efficiënt verloopt. Dit is een groot voordeel, dat volgens Batenburg ruimschoots opweegt tegen de beperking die het met zich meebrengt: de top-leiding van een grote bank kan in tegenstelling tot die bij een kleine bank slechts door een beperkt aantal meestal grote cliënten worden benaderd.

Batenburg is evenmin onder de indruk van het verschil in specialisatie dat zou bestaan tussen de grote en de kleine ban-

ken. Men kan, als men dat wenst, specialisten aantrekken en de organisatie hieraan aanpassen. Wel bestaat er soms een verschil in handelingsvrijheid tussen de grote bank en de gespecialiseerde bank: in geval van mergers, overnames e.d. kan de gespecialiseerde bank zich volledig voor één cliënt inzetten. De grote bank is echter vaak gedwongen meer de rol van tussenpersoon dan die van adviseur op zich te nemen, daar meestal alle geïnteresseerde partijen cliënt zijn van de grote bank.

Op het terrein van de financiering van grote ondernemingen en overheidsinstellingen acht Batenburg de positie van de grote banken sterker dan die van de kleine gespecialiseerde instellingen. Dit is te danken aan de sterke positie op de kapitaalmarkt, hetgeen de grote banken in staat stelt hun cliënten geïntegreerde diensten aan te bieden:

- plaatsing van emissies bij een groot publiek;
- verstrekking van aanvullende financiering in de vorm van middellange en lange leningen;
- de gebruikelijke korte-termijnfinanciering.

Hierdoor kunnen de grote banken een steeds belangrijkere rol spelen als manager van grote financiële transacties. Batenburg is er dan ook van overtuigd dat de kleine banken op den duur verdrongen zullen worden. Ze zullen op den duur genoodzaakt zijn zich te affiliëren met de grote banken.

De toekomst

Dr. Ponto 6) is nader op de toekomstige ontwikkelingen ingegaan. Hij stelt dat het bankwezen in het algemeen drie taken heeft:

- de voorziening van handel en industrie van de benodigde hoeveelheid en variëteiten financieringsmiddelen;
- de voorziening in de financieringsbehoefte van zowel de retail-cliënt als van de overheidssector;
- stimuleren van particuliere besparingen en investeringen.

Financieringsbehoefte

De omvang van de benodigde hoeveelheid financieringsmiddelen zal waarschijnlijk enorm zijn. Volgens een schatting van de Dresdner Bank zal alleen de Duitse industrie al zo'n DM 2.500 mrd. in de periode tot 1985 van het bankwezen moeten lenen. Dit stelt niet alleen grote eisen aan de capaciteit van banken om voldoende middelen aan te boren, maar ook aan de omvang van het eigen risicodragend vermogen van de banken. De risico's van een dergelijke omvangrijke kredietverlening zullen hoog zijn, zodat de omvang van het eigen vermogen

en de reserves sterk zal moeten toenemen.

Een nog belangrijker probleem is dat van de looptijden. De looptijd van de financieringsmiddelen die voor de toekomstige investeringsbehoefte nodig zijn, zal steeds langer worden. De toevertrouwde middelen die de banken voor dit doel kunnen mobiliseren, vertonen echter een tendens tot looptijdverkorting. Dit is volgens Ponto niet alleen het gevolg van inflatie. Hij is veeleer van mening dat de beleggers bang zijn voor vermogensverliezen als gevolg van sterk fluctuerende rentestanden. Deze zouden het gevolg zijn van de gevoerde monetaire politiek.

Grote kapitaalkrachtige banken, eventueel in consortia verenigd, zijn volgens Ponto het best in staat te voorzien in deze omvangrijke gevaarlijker financieringsbehoefte. De universele bank is beter dan de gespecialiseerde banken in staat de transformatieproblemen ten aanzien van de looptijden op te lossen.

Overheid

Van de tweede taak: de voorziening in de financieringsbehoefte van zowel de retail-cliënt als de overheid, is vooral in de huidige tijd het laatste element spectaculair. Ook in de toekomst zal de financieringsbehoefte van de overheid omvangrijk zijn en wellicht nog verder toenemen. In ons land is de overheid, gezien het grote tekort, ertoe overgegaan om niet alleen op de geld- en kapitaalmarkt te gaan opereren, maar ook op de onderhandse markt. Dit laatste heeft overigens tot nu toe nog geen spectaculaire resultaten gehad. Ponto is ook hier van mening dat banken die zowel op de geld- als op de kapitaalmarkt gemakkelijk kunnen opereren, de beste kansen hebben.

Stimulering

In verband met de twee hierboven genoemde taken acht Ponto het van groot belang dat de banken het sparen en het (particuliere) investeren zoveel mogelijk aanmoedigen. Daarom moet grote waarde worden toegekend aan persoonlijke en verantwoorde beleggingsadviezen. Het is echter niet nodig om de bestaande bankfilialen aan te vullen met afzonderlijke „investment banks”. Ponto denkt veeleer aan gebalanceerde combinaties van diensten die op dezelfde plaats tegelijkertijd verkrijgbaar zijn. Met andere woorden, ook hier is een belangrijk werkteerrein voor de universele bank weggelegd.

4) A. Batenburg, Voorzitter van de Raad van Bestuur, Algemene Bank Nederland NV, Amsterdam.

5) *The Banker*, juni 1975.

6) J. Ponto, President van de Raad van Beheer, Dresdner Bank AG, Frankfurt.

Drs. J. A. M. Heijke, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Drs. C. J. Offereins: Naar een arbeidsmarktmodel. Tjeenk Willink BV, Groningen, 1975, 186 blz., f. 29,50.

Naar het functioneren van de arbeidsmarkt wordt — hoe kan het anders — in binnen- en buitenland vrij veel onderzoek gedaan. Dit onderzoek is echter sterk gesegmenteerd en daardoor te weinig afgestemd op het totale arbeidsmarktgebeuren. De ingangen die onderzoekers van verschillende wetenschappelijke huize kiezen, zijn overwegend monodisciplinair en nauw gebonden aan de concrete problematiek van een beperkt veld. In het merendeel van de gevallen leidt dit tot theorie-arme onderzoekresultaten, die de bredere samenhangen verwaarlozen en aldus een te geringe relevantie bezitten voor een macro beleidsaanpak. Deze situatie maakt dat algemene beleidsmaatregelen in menig opzicht niet kunnen steunen op wetenschappelijk voldoende gefundeerde inzichten. Dat voert tot een tastend beleid, waarvan men hoopt dat het oplossingen zal bieden. Omdat passiviteit in elk geval niet wordt gewaardeerd, wordt veelal een cocktail gebrouwen van globale bestedingsimpulsen aangevuld met specifieke prikkels ten behoeve van bepaalde regio's, sectoren, ondernemingen en groepen werknemers. De dosering van de ingrediënten varieert met de wisselingen in het macro-perspectief en met de frequentie waarin zich acute noodgevallen voordoen. Erg effectief is zulk een benadering tot dusver niet gebleken. En voor de wetenschap én voor het beleid

Conclusies

Uit het gepubliceerde verslag van het instituut blijkt duidelijk dat het bankwezen zich niet alleen bezighoudt met het evalueren van de toekomstmogelijkheden van zijn cliënten, maar ook kritisch nadenkt over de hier nauw mee samenhangende eigen toekomst. Er zullen in de komende jaren zware eisen worden gesteld aan het bankwezen. De grote bankinstellingen zijn waarschijnlijk het beste in staat hieraan te voldoen. De kleine instellingen zullen het moeilijker krijgen, waarmee overigens niet gezegd is dat het Europese bankwezen in de toekomst uit enkele grote banken zou bestaan. De kwaliteit van het management, creativiteit en flexibiliteit zijn voor zowel grote als kleine banken van doorslaggevend belang.

R. A. R. van den Bosch

geeft dit weinig reden tot voldoening. De onmacht die tegenwoordig veelvuldig aan de economie wordt verweten, put hieruit haar sterkste argument. Helemaal weerloos tegenover deze kritiek staan de economen niet. Zij kunnen immers wijzen op het bekende Planbureau-recept van een meer vlakke ontwikkeling van de reële loonkosten. De positieve uitwerking van deze medicijn is echter nog niet aangetoond, de ruimte tot contra-expertes wordt dan ook druk benut.

Heijke, Klaassen en Offereins pogen met hun studie een doorbraak te forceren. Zij wensen de verbrokkelde benaderingen van de arbeidsmarkt te vervangen door een globale, dynamische en multidisciplinaire totaalvisie. De taak die zij zich zelf hebben opgelegd, is dus niet gering. Aan het einde van het boek blijkt dan ook dat het tracé van de weg naar dat doel getekend is; het werk zelf moet grotendeels nog in uitvoering worden genomen. Nu is het kundig uitzetten van de route op een gecompliceerd terrein zeker geen gemakkelijke opgave. Een lovend woord voor de auteurs/wegwijzers is daarom best op zijn plaats.

Het eindproduct van hun arbeid bestaat dus in feite uit een samenhangend kaderprogramma voor interdisciplinair arbeidsmarktonderzoek. Dit kaderprogramma is in verschillende stadia tot ontwikkeling gebracht. Na een korte uiteenzetting over de maatschappelijke aspecten van de arbeid, volgt een systeemanalytisch schema van de arbeidsmarkt, waarbij in eerste aanleg vraag- en aanbodkant gescheiden worden behandeld. Het aanbodschaam is gegroepeerd rondom de normale levenscyclus van een arbeidskracht: geboorte — onderwijs — werken — pensionering — overlijden. Tijdens de actieve levensperiode kunnen door een individu allerlei acties worden ondernomen. Deze worden mede bepaald door aangeboren eigenschappen, door opvoeding en onderwijs alsmede door de ervaringen als lid van de beroepsbevolking. Aan de vraagzijde staat de ontwikkelingscyclus van de productiehuishouding centraal: oprichting c.q. vestiging, groei, inkrimping, opheffing c.q. verplaatsing, en het geheel van acties waartoe elk van de genoemde fasen aanleiding kan geven.

De in hoofdzaak beschrijvende schets van een veelheid van acties en interacties van personen en productiehuishoudingen die van directe invloed zijn op het ar-

beitsmarktgebeuren in een bepaald arbeidsmarktgebied wordt gevolgd door een oorzakelijke analyse van deze acties en interdependenties. Dat leidt vanzelfsprekend tot een meer gestyleerde en abstracte beschouwingwijze rondom tot groepen gebundelde arbeidskrachten en productiehuishoudingen. De globale structuur van het arbeidsmarktmodel dat zo ontstaat, SPAMO genaamd, omvat een submodel van de sociale structuur (bevolkingsopbouw, onderwijs- en woonvoorzieningen), een submodel van de economische structuur (investeringen, produktietechnieken, aanbod van en vraag naar produkten, vraag en aanbod van produktiefactoren), een submodel voor het transportsysteem (woon-werkrelatie, verkeersvoorzieningen) en een submodel van de arbeidsmarkt zelf (arbeidsvraag, arbeidsaanbod, werkloosheid, ziekteverzuim).

Het rudimentaire arbeidsmarktmodel wordt na de behandeling van enkele fundamentele begrippen in het slothoofdstuk verder uitgewerkt. Daarbij wordt terecht uitdrukkelijk gewaakt voor het in beeld houden van de relaties van de arbeidsmarkt met de bredere maatschappelijke omgeving. Zoals opgemerkt loopt het finale produkt van de studie uit op een kaderprogramma van onderzoeksthema's betreffende de arbeidsmarkt. Dat zijn achtereenvolgens een onderzoek naar:

1. de discrepanties die arbeidskrachten en ondernemingen individueel en afzonderlijk ervaren;
2. de sociale ongelijkheid;
3. de confrontatie van de vraag naar en het aanbod van arbeidsposities;
4. de ontwikkeling van het arbeidsaanbod naar omvang en samenstelling;
5. de behoefte aan concrete arbeidsposities en de daarvoor vereiste bekwaamheden;
6. de doelstellingen van organisaties die op de arbeidsmarkt opereren;
7. de primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden;
8. de arbeidsbemiddeling;
9. de ontwikkeling van de arbeidsvraag naar omvang en samenstelling;
10. de omvang en samenstelling van de produktie;
11. het aanbod van arbeidsposities.

Essentiële voorwaarde voor het slagen van dit gigantisch programma is natuurlijk de beschikbaarheid van voldoende statistische gegevens. Aanbevolen wordt de inrichting van een data-systeem voor de arbeidsmarkt, waarin alle relevante variabelen moeten worden opgeslagen.

Het grote voordeel van deze reuze-onderneming lijkt niet gelegen in de oplossing van de huidige werkloosheidsproblematiek, doch in het verbeteren van de wetenschappelijke uitrusting waarmee wij mogelijke volgende crisis het hoofd kunnen bieden. Het boek van Heijke, Klaassen en Offereins brengt een conceptie voor een „totaalapproach” ter

tafel, welke in de eerste plaats meer duidelijkheid kan verschaffen over het belang van bepaalde deelonderwerpen voor het geheel van de arbeidsmarkt. Bovendien is het nu mogelijk om de resultaten van het deelonderzoek in te passen in het totale beeld, dit dank zij de constructie van een geformaliseerd schema van interdependente relaties.

Voor de betere structurering van het onderzoek en geleidelijk van het arbeidsmarktbeleid hebben de schrijvers baanbrekend werk verricht. Hun prestatie kan niet effectiever worden gehonoreerd dan met het beschikbaar stellen van de middelen die nodig zijn om hun architectonische ontwerp in uitvoering te nemen.

W. H. J. Reynaerts

B. E. Harrell-Bond: Modern marriage in Sierra Leone. A studie of the professional group, Mouton, Den Haag, 369 blz., f. 30.

Behandelt de huwelijksrelaties en hun effecten op de gezinsomstandigheden tussen creolen en inboorlingen van Sierra Leone.

Encyclopedie van de bedrijfseconomie, supplement. Kluwer BV, Deventer, 1976, 367 blz., f. 55.

Eind 1971 verscheen het laatste zesde deel van de *Encyclopedie van de bedrijfseconomie*. Toen bleek reeds dat in verband met de ontwikkelingen binnen en de vernieuwing van de bedrijfseconomische wetenschap, spoedig bepaalde besproken onderwerpen gewijzigd zouden

moeten worden. Het thans verschenen supplement maakt de encyclopedie weer zo „up to date” als mogelijk is. De gehele encyclopedie werd besproken in *ESB* van 19 april 1972, blz. 394.

E. N. Jonker, H. W. Buitendijk en Mr. A. C. de Groot: Elseviers Vennootschapsbelasting uitgave 1976 voor de aangifte over 1975. BV Annoventura, Amsterdam, 1976, 208 blz., f. 28,50.

Vennootschapsbelastinggids voor aangifte over 1975. Tevens geschikt voor studiedoeleinden. Er is uitvoerig aandacht geschonken aan de fiscale winstberekening. De vragen van het aangiftelijst — een kopie is bijgevoegd — zijn daarbij op de voet gevolgd.

GEMEENTE NIJMEGEN

SECRETARIE

Wegens uitbreiding van het takenpakket bestaat op de afdeling

Financiën

ter gemeentesecretarie een vakature voor een

MEDEWERKER

PLANNING

Ten behoeve van de signalering aan het gemeentebestuur krijgt hij tot taak de voortgang te bewaken en controle uit te oefenen op de door de gemeente te realiseren **investeringen**. Hij zal afwijkingen in het investeringsplan moeten signaleren, een analyse voor de oorzaken daarvan moeten geven en medewerken aan het opzetten van aangepaste plannings.

Onze gedachten gaan uit naar een kandidaat met een bestuurlijk-gerichte academische of gelijkwaardige opleiding, die bekend is met planningstechnieken en gemeentelijke procedures.

Goede schriftelijke en mondelinge uitdrucksvaardigheid, alsmede een praktische en koöperatieve instelling zijn vereist, aangezien aan de functie een veelheid van relaties verbonden is.

Een psychologisch onderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

Salaris nader overeen te komen.

Belangstellenden worden uitgenodigd hun schriftelijke sollicitatie binnen 10 dagen te zenden aan het hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, St. Canisiussingel 26, Nijmegen, onder vermelding van vakaturen. 171.

